

ADATOK BUDAPEST FŐVÁROS ÁRPÁD-KORI
TÖRTÉNETÉHEZ*

Buda és Pest fővárossá alakulása első korszakának egyik legfontosabb kérdése, vajon trónraléptekor II. András királyunk elvette-e a budai káptalantól az Imrétől adományul kapott óbudai területet, majd 1212-ben (körülfatározva) visszaadta-e azt, hogy azután 1235-ben IV. Béla (egy részét) megint visszavegye — azon palotát építendő? Vagy röviden: Volt- vagy lehetett-e a magyar királynak az óbudai káptalan területén 1212 és 1235 között curiája?

E kérdés igenlő vagy nemleges megválaszolása több közel egykorú oklevélnek az értelmezésétől, illetőleg kritikai vizsgálatának az eredményétől függ. Főleg öt oklevélnek van e kérdés megválaszolásában döntő szerepe: 1. A keltezetlen s Karácsonyi János által 1213-ra, illetőleg az 1213 körüli időre datált és feltétlen hitelű D o m a -féle oklevél, melynek szerzője a budai curiában (*in curia Budensi*) rendezte hitbérfizetési kötelezettségét¹; 2—3. az 1212. évi kétes hitelű, illetőleg hamis II. András-féle — többek között Óbuda területének az ottani káptalan részére történt eladományozásáról szóló — oklevélpár²; 4. az 1212 után kelt s ugyancsak kétes hitelű az a királyi oklevél, amely — egyebek

* Mindezeknek a kérdéseknek a vizsgálatával az alább ismertetendő terjedelmes szakirodalom már foglalkozott. Legutóbb Györfly György tette ezeket elemzés tárgyává „Budapest története az Árpádok korában” c. doktori értekezésében, amelyet 1969. november 17-én védett meg. Azóta a disszertáció (némi változtatással) a „Budapest Története” c. mű I. kötete részeként „Budapest története az Árpád-korban” címmel (1973-ban) nyomtatásban is megjelent. Ennek a tanulmányomnak az eredményeit opponensi véleményként dolgoztam fel és ismertettem meg a disszertáció vitáján a szakma művelőivel. A szakirodalom mostani állásának és eredményeinek ez alkalommal való ismertetésénél természetesen a Gy. disszertációjának kéziratos formájában tett megállapításoktól sem tekinthettem el — annál kevésbé, mert — bár említi az 1969-i vitát, opponensi véleményre nem támaszkodik. Kivételt mégis annyiban tett, amennyiben pl. az 1269. évi oklevéllel kapcsolatos korábbi megállapításait módosította, és az 1355. évi döntést is tekintetbe vette. Tanulmányom közzétételét az a megfontolás is indokolja, hogy a fővárosunk kezdeteire vonatkozó oklevelek problémakörét a jövőndő kutatás is minél több oldalról megvilágítva láthassa. Mondanivalóm szövege lényegében említett opponensi véleményemen alapul, a vitás kérdések előtérbe állításával. Az 5. fejezet és az 1212. évi oklevélpár szövegeinek kritikai kiadása (Függelék) természetesen új feldolgozás.

¹ Kumorovitz L. B.: Buda (és Pest) fővárossá alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest Múltjából (röviden: TBM). XVIII (1971) 24—26. (Fényképpel és teljes szöveggel.)

² Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei. (Monumenta Diplomatica Civitatis Budapest.) I. Budapest, 1936. 6—11. (Szövegüket l. a Függelékben.)

mellett — az óbulai királyi ház őreiről (... *de custodibus regie domus*) s az udvari főméltóságok ottan lakó szolgálóiról is megemlékezük³ és 5. IV. Béla 1269-i, a veszprémi püspökségnek okozott károk jóvátételéről szóló (állítólag hamis) oklevele.⁴

1. Az 1212. évi oklevélpár értékesítése a múltban s rövidebb változatának kritikája

Az 1212. évi oklevélnek egy hosszabb és egy rövidebb változatát ismerjük. (Az elsőnek — eddigi tudomásunk szerint — három középkori és három újkori átirása maradt ránk, a rövidebbnek azonban az eredetijét is bírjuk.) A Salamon Ferenc előtti történetíróink mind a két változatot hitelesnek és valódinak tartották.⁵ Így 1855-ben *Wenzel Gusztáv*⁶, 1863-ban pedig *Knauz Nándor*⁷. A hosszabb változatot *Salamon* gyanúsnak, illetőleg hamisnak⁸ minősítette, mivel pedig csak az 1295. évi átirását ismerte, azért 1295-ben vagy kevéssel 1295 előtt készítettnek nyilvánította. A rövidebb változat szerinte csak a hosszabbiknak első fogalmazata. *Pauler Gyula* mind a két változatot kritika nélkül használta⁹. *Karácsonyi János* pedig a Hamis stb. oklevelek jegyzékébe sem vette fel őket¹⁰. 1916-ban *Szentpétery Imre* mind a kettőt még kétes hitelességűnek tekintette¹¹, 1923-ban azonban, amikor bekerültek Kritikai Jegyzékébe, a hosszabb változatot megjegyzés nélkül hitelesnek¹², a rövidebbet pedig hamisnak nyilvánította azzal a megjegyzéssel, hogy az a hosszabb változat alapján szerkesztett hamisítvány¹³. *Bártfai Szabó László* Óbuda középkori határaival foglalkozva¹⁴ a hosszabb szerkesztést (Szentpétery alapján) hitelesnek, a rövid oklevelet pedig hamisnak vette; szerinte azonban ez sem „szorosabb értelemben vett” hamisítvány¹⁵. 1938-ban megismételte véleményét.¹⁶ 1936-ban — mindenben Szentpétery megjegyzéseire támaszkodva — *Gárdonyi Albert* közölte a két változat szövegét oklevéltár-

³ *Gárdonyi*: Uo. 12.

⁴ *Gárdonyi*: Uo. 103—108.

⁵ De már XVIII. századi történetkutatóinkban is gyanút keltett az a körülmény, hogy ugyanazon ügyben és egy időben két oklevelet adtak ki — anélkül, hogy azt megokolták volna. *Katona* szerint ennek az lehet a magyarázata, hogy az egyik oklevél a káptalan, a másik pedig a prépost részére készült, azonban lehet a dolognak más, ma már ismeretlen oka is, vagy esetleg az egyik példánynak az évszáma hibás. (*Hist. Crit.* V. 160.)

⁶ Budai regesták. Magyar Tört. Tár I (1855) 77.

⁷ A budai káptalan regestái. Magyar Tört. Tár XII (1863) 6.

⁸ Budapest története. II. Budapest, 1885. 154. és uo. III. 26.

⁹ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. (Röviden: MNT.) I². Budapest, 1899. 344.

¹⁰ A hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest, 1902. — *Történelmi Tár. Új folyam. (Pótlások.) IX (1908) 24—49.*

¹¹ *Szentpétery I.*: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 34 (1916) 9.

¹² Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Röviden: Krit. jegyz.) Budapest, 1923. 272. reg.

¹³ Uo. 280. reg.

¹⁴ Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935. 47—49.

¹⁵ Uo. (a 3. sz. reg. végén!) — Különbösen ő az első, aki tüzetes vizsgálatnak vetette alá a két oklevelet; ezt azonban nem diplomatikai kritika céljából tette, összehasonlításra pedig alkalmatlan szövegeket használt, ezért eredményei nem meggyőzőek.

¹⁶ Pest megye történetének okleveles emlékei. 1002—1599-ig. (Röviden: Pest m.) Budapest, 1938. 3—4.

ban¹⁷. Legrészletesebben *Belitzky János* foglalkozott az 1212. évi oklevél hosszabb változatával. Őt is Óbuda helyrajza érdekelte, ezért elsősorban e változat átírataiban szereplő topográfiai névhasználat korát vizsgálta s ennek alapján — mint Gárdonyi — a következő sorrendbe helyezte őket: Legrégibb az 1295-i, utána a IV. László-féle (1273-i) szöveg következik I. Károly király 1328-i átírataiban, a 3. helyet pedig az esztergomi káptalan 1332-i transsumptuma foglalja el. A rövidebb oklevelet Szentpétery alapján elveti, megjegyezvén róla, hogy a hiteles oklevél legutolsó (esztergomi) átírata után (1332) készülhetett¹⁸. *Belitzky*, bár a hosszabb példányt nem tartja „hamisítottnak”¹⁹, mégis azzal zárja le fejtegetéseit, hogy: „Az átíratok ilyen csoportosítása után még mindig kétséges... az 1212. évi oklevélben szereplő adatok hitelessége, mert ennek az egyházra vonatkozó nagy kedvezései és az, hogy később a gerecsi részekben ellentmondásokat találunk, méltán kelhetnek gyanút, különösen, ha ismerjük a Sopron megyei Borsmonostor hasonló természetű hamisítványait. Mivel azonban az oklevél esetleges hamis volta vagy interpolációjára a helyrajzi adatok szempontjából közömbösnek tekinthető”, a kérdéssel tovább nem foglalkozik. Lényegében tehát *Belitzky* az 1212-es oklevelekkel kapcsolatban 1938-ban nem gyakorolt teljes diplomatikai kritikát, 1941-ben pedig, a rövidebbet meg sem említve, a hosszabbikkal kapcsolatban az 1938-ban kifejezett gyanúját megismételte — általánosságban megjegyezvén, hogy ez az oklevél „sok minden olyat tartalmaz, ami... hamisítások mellett szól”.²⁰ 1941-ben *Gárdonyi* is azt írja már, hogy: „Hamisítványnak látszik az átírásokban fennmaradt szöveg is, annak ellenére, hogy Szentpétery hitelesnek véli”, s annak a véleményének ad kifejezést, hogy „a káptalan mégis kapott II. Endre királytól az óbudai területen gyakorlandó jogosítványokra vonatkozó oklevelet, amelyből az említett két oklevelet készítették...” A legszembetűnőbb különbség a két oklevél között, hogy a hosszabb szerkesztés szerint a bíraskodás „a már meglévő polgári településen kívül akkor is megilleti a káptalant, ha ott újabb község keletkeznék”. Ilyen község pedig *Gárdonyi* szerint Bana földje. Ez 1288-ban a káptalan területén van. II. Endre oklevelét először IV. László írta át 1273-ban, 1269-ben pedig még nem volt meg, ezért *Gárdonyi* szerint 1269 és 1273 között készült, s a határok megjelölése lehetett benne az újítás, „mert erre volt szüksége a budai káptalannak, hogy jogosítványainak gyakorlását biztosíthassa”.²¹ Két évvel később e véleményét bővebben is kifejtette.²² Ezzel szemben 1945-ben *Gárdonyi* úgy használja az 1212-i oklevél hosszabb változatát, mintha sohasem vonta volna kétségbe annak hitelét, s a régi véleményéhez képest új megjegyzése, hogy a benne foglalt határleírás „nem Óbuda városa, hanem az óbudai káptalan földesúri fennhatósága alá tartozó terület határleírása”.²³ Az utóbbi években *Fügedi Erik* használta fel az 1212-es oklevél hosszabb változatát — teljes mértékben hitelesnek fogadva el azt. (A rövidebb nála is hamis.) Szerinte „az oklevél kritikusai nem ismerték fel azt, hogy az 1212-i privilégium egyik legkorábbi

¹⁷ L. a 2. jegyzetben i. művet.

¹⁸ *Belitzky J.*: Adatok Budapest középkori helyrajzához. TBM. VI (1938) 62—102.

¹⁹ Uo. 74.

²⁰ *Belitzky J.*: Észrevételek Budapest koraközépkori helyrajzához. (Tallózás Budapest és környéke múltjából. 2.) Budapest, 1941. 28.

²¹ Buda és Pest a tatárjárás előtt. (Tallózás Budapest és környéke múltjából. 1.) 25.

²² Az óbudai káptalan kritikus oklevelei. Turul 57 (1943) 17—21.

²³ Óbuda és környéke a középkorban. Budapest Régiségei XIV (1945) 573. — Ez a véleménye már *Wenzelnek* is. L. a 6. jegyzetben i. m. 77., 12. reg.

immunitást adományozó oklevelünk, melyet a XIII. században még sok hasonló követett”. Amit Gárdonyi kifogásolt, hogy a prépost bíraskodása ... a megjelölt területen belül esetleg felépítendő falvakra is kiterjed — szerinte az immunitásnak magyarázata.²⁴ 1961-ben ugyanígy vélekedik „Középkori magyar városprivilegiumok” c. tanulmányában.²⁵

Ebből az áttekintésből főleg az tűnik fel, hogy a tárgyalt 1212-i oklevél(ek)-ről az elmúlt száz év alatt sok ellentétes vagy ingadozó megállapítás született, néha még ugyanattól a szerzőtől is. Legszembetűnőbb ez Gárdonyinál, aki pedig a magyar diplomatika képzett művelője volt, és alapvető jelentőségű tanulmányt írt II. Géza 1148-i²⁶ és IV. Béla 1244-i budapesti vonatkozású okleveléről²⁷, s mint a Budapest történetének okleveles emlékei szerkesztője, jól ismerte a fővárosunk múltjára vonatkozó középkori okleveles anyagot.²⁸ Az ő példája tehát arra figyelmeztet, hogy valóban kemény diót akar feltörni, aki ezekhez az oklevelekhez nyúl.

Magam (1964 óta) Buda és Pest fővárossá alakulásának kezdetei után kutatva — a feltétlen hitelű Doma-féle oklevél birtokában nem törődtem annyit a vele egykorú s a kérdéssel kapcsolatos hamisítványokkal, mint korábban. Belőle, továbbá néhány ismert IV. Béla-kori oklevélből és Rogerius több adatából pedig azt a következtetést vontam le, hogy királyaink a XII. és XIII. század fordulóján — a családi Esztergom és a sacrális jellegű Székesfehérvár mellett, az ország földrajzi, tehát természetes központjában: Óbudán új (közigazgatási) székhelyet alapítottak, s ezt a tatárinvázióig minden bizonnyal rendszeresen használták is.²⁹

Legújabb kritikáját ezeknek az okleveleknek Györffy Györgytől bírjuk, aki (a *-os jegyzetben) említett értekezésében Doma oklevelét szintén értékesíti azzal az eltéréssel, hogy a Karácsonyi által megállapított keltét (1213, 1213 k.) Óbuda 1212-i eladományozása miatt elveti, s a benne található archontológiai adatok alapján az 1209 és 1213 közötti évekre teszi. Szerinte „ez az oklevél világosan arra mutat, hogy Óbuda II. Endre alatt a város 1212-ben történt eladományozásáig ismét királyi székhelyként fungált”.³⁰ Ezután, az 1212-i oklevél ismertetésére is kritikájára térve megállapítja: a II. Endre okleveléből kiderül, „hogy Imre király Óbuda területét borcsöbör adójával, vásárvámjával és a lakói felett való bíraskodás jogával együtt odaadta az óbudai prépostságnak, amellet jelentékeny mennyiségű kőszót utalt ki számára”.³¹

Óbuda földesúri várossá süllyesztéséről értekezve „az 1212-i oklevél azon megjegyzéséből, hogy II. Endre 1205-i trónralépése után „némelyek gonosz sugalmazására” kényszerült Óbuda eladományozását érvényteleníteni ... 1212-ben azonban ... visszaadta az egyháznak Óbuda egész területét, az ítékezéssel, vásárvámmal, csöbrökkel és a sóadománnyal együtt, sőt az eladományozott város határait le is írta” — arra az eredményre jut, „hogy Imre és II. Endre idejében — kivéve az 1205—1212. éveket — Óbuda mint királyi tartózkodási hely háttérbe szorult”, s újból azzá és igazgatási központtá IV. Béla tette, ezért „1235-re tehetjük a királyi udvarház, helyesebben palota építésének kezdetét”.³²

²⁴ Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM. XIII (1959) 26. és passim.

²⁵ Középkori magyar városprivilegiumok. TBM. XIV (1961) 30., 43.

²⁶ Gárdonyi A.: Az óbudai káptalan kritikus oklevelei. 57 (1943) 15—17.

²⁷ Gárdonyi A.: Budapest legrégebbi kiváltságlevele. Turul 28 (1910) 75—117—127.

²⁸ L. a 2. jegyzetben i. m.

²⁹ L. az 1. jegyzetben i. m.

³⁰ (A továbbiakban: Györffy: Disszert.) 105., 163.

³¹ Györffy: Disszert. 168., 113. jegyzet.

³² Uo. 168—182.

Az 1212-i oklevél hitelességével Győrffy hosszabban foglalkozik. Megállapítja, hogy mindkét változata meghamisított formában maradt ránk, s Szentpétery paleográfiai vonatkozású megállapítására építve a rövidebb szerkesztés vizsgálatában tovább lépett: írását összevetette II. András eredetiben fennmaradt okleveleivel, s arra az (újabb) eredményre jutott, „hogy a hamisító olyan pontosan rajzolta az eredetit, hogy felismerhető egy írnok jellegzetes kezevonása: az 1212-i oklevél előképét ugyanaz írta, aki II. Endre 1209-i kiváltáslevelét a garamszentbenedeki apátság részére. Ebből pedig arra következtethetünk — folytatja —, hogy a prépostság csakugyan rendelkezett II. Endre 1212-i privilégiumával. Az ebben foglalt jogok azonban idővel elégteleneknek mutatkoztak. Ekkor a kívánt jogok biztosítására egy új oklevelet gyártottak, úgy, hogy az eredetit lerajzolták; a szükségesnek vélt mondatokat beszúrták, ezzel szemben az oklevél végét erősen lerövidítették, pl. a méltóságsorból 14 nevet elhagytak.”³³ E paleográfiai vizsgálatból pedig azt a következtetést vonja le, hogy az 1212-es eredeti rövidebb oklevél „sokkal hívebb szöveget tartalmaz, mint az átírásokban fennmaradt bővebb szöveg”. Kritikáját folytatva Győrffy megjegyzi, hogy „az Imre király adományára vonatkozó rész mind diplomatikailag, mind történelmileg igazolható, csupán a 4 tömény só adományozásával szemben merül fel kétség”. A sókivittel kapcsolatos fejtegetései során pedig megállapítja, hogy a hamisításnak „...csak a tatárjárás előtt volt értelme. E mellett szól az is, hogy a később készült bővebb hamisítványba már be sem vették a tömények számát és exportálásról sincs szó”.³⁴ A hamisítás valószínűleg a beregi egyezmény előtt készült. „... az 1233 táján készített hamisítványban már bővítés is kapott helyett. Ilyen lehet egy-két túlzó szó az egyházat ért sérelmekről és a prépost ítélkezését el nem fogadó büntetéséről, földjük elvételéről”.³⁵ Ugyanakkor a város határának eladományozását és a határleírást Győrffy nem tartja betoldásnak. Végül megjegyzi, „hogy hasonló szavakkal közlik az eladományozott földekbe való iktatást 1209-i és 1212-i oklevelek”.³⁶ Emellett a határleírás tartalmaz olyan régi falunevet: Pócsernik, amelynek a neve a század második felére már megváltozott, s ezért az egyik átiratban az 1227-ből ismert Pazándok névvel helyettesítették be. A határleírás tehát mindenképpen II. Endre-kori kell legyen.”³⁷

Győrffy tehát az 1212-es oklevélpár rövidebb változatát tekinti a II. András-féle 1212-i feltételezett eredeti oklevél hívebb leszármazójának. Ezt értékesíti disszertációjában is, anélkül azonban, hogy a hosszabb szerkesztéshez való viszonyát vizsgálná, ami azért is szükséges, mert a régiek közül éppen a rövidebb szerkesztést vetették el többen, s általában a hosszabb oklevelet használták fel műveikben.

Van azonban ennek az állítólagos eredeti rövidebb oklevélnek még egy olyan része, amely szintén összehasonlítható II. András eredeti okleveleivel: a corroborációjában említett pecsét, illetőleg megpecsételés, s vizsgálata döntő módon módosíthatja az oklevélről eddig tett megállapításokat.

Az 1212-es oklevélpár corroborációja csak a szövegbe való folyamatos bekapcsolás kezdőszavaiban különbözik egymástól, s így hangzik: „Et ut (Ut autem) hoc ratum permaneat et nullo tempore retractandum, presentis pagine sigilli nostri testimonium fecimus adhiberi”. Nyelvtani szempontból azt jegyez-

³³ Uo. 177—178.

³⁴ Uo. 178.

³⁵ Uo. 179.

³⁶ Uo. 179.

³⁷ Uo. 179.

hetjük meg róla, hogy ilyen fogalmazásban Imre és II. András király reánk maradt okleveleiben eddig még nem találkoztunk vele. Egyedi volta, valamint az a körülmény, hogy mind a két szerkesztésben azonos szövegezésű, más egyezésekkel együtt arról tanúskodik, hogy mind a hosszabb, mind a rövidebb 1212-i oklevél szoros kapcsolatban van egymással s egy scriptoriumban készülhettek. Pecsétje ma már a rövidebb eredetinek sincsen. Méreteihez képest (kb. 19×25 cm) igen keskeny (1,1—1,3 cm) plica-ja van, pecséttartó szalagja azonban a pecséttel együtt már elveszett. Megpecsételéséről gondos megfigyeléssel annyi mégis megállapítható, hogy a plica-n, felső szélétől mintegy 3 mm-re 1 cm hosszú bevágása volt a pecséttartó szalag részére. A plica és a rajta található bevágás a rövidebb szerkesztésű és kettőspeccséttel megerősített királyi oklevelek tartozéka volt ugyan a XIII. század második évtizedében, esetünkben azonban baj, hogy 1212-ben II. András király még nem használt kettőspeccsétet: 1212-ben tehát a plica gyanús egy királyi oklevélen.³⁸ Ehhez pedig hozzá kell tennünk, hogy az 1212-es oklevélpár corroboratiója nem a kettős, hanem az akkoriban valóban használt egyszerű (egyoldalas) pecsétre vonatkozik, noha rövidebb szerkesztés esetében feltétlenül a kettőspeccsétre kell gondolnunk, amire a plica-n kívül az is kényszerít, hogy közepén hiányzik az a két párhuzamos bevágás, amelyen a pecséttartó selyemsodratot átfűzték. A hosszabb oklevél megpecsételését — eredeti hiányában — nem tanulmányozhatjuk, corroboratiójából azonban és abból, hogy a teljes szerkezetű privilégiumok szövegét mutatja, arra következtethetünk, hogy — ha valóban meg volt pecsételve, ez csakis az egyoldalas nagypeccséttel történhetett. Mindez pedig közvetve arra vall, hogy a hosszabb oklevél a korábbi, s annak alapján készült a későbbi formák szerint tartott (de ezektől el is térve, amennyiben a méltóságsorba az ország négy főemberét vette fel) rövidebb eredeti³⁹. Mivel pedig idővel — eddigi tudomásunk szerint — átirat sem készült róla, joggal feltehető, hogy később sem használták, hanem megelégedtek a többszörösen átirat és megerősített hosszabb változattal.

Összefoglalva: a rövidebb oklevél a káptalan által készített olyan hamisítvány, amelyet őrzött ugyan, de maga sem tartott használhatónak. Nyilvánvaló tehát, hogy amennyiben valóban volt 1212-es eredeti oklevele, akkor ezt csak a hosszabb változat elemzésével közelíthetjük meg. Ugyanerre az eredményre vezet a hosszabb és rövidebb oklevél belső jegyeinek az összehasonlító vizsgálata. Ezt azért is érdemes elvégeznünk, mert az eredmény a budai káptalan története több fontos kérdésének a tisztázásához segíthet. Következő vizsgálataink még nem irányulnak közvetlenül bármelyik változat hitelének megállapítására, hanem az ehhez szükséges előfeltételt kívánják megteremteni: tisztázni a két változat szövegének egymáshoz való viszonyát. A hitelesség megállapítása még ez után megoldandó feladat.

³⁸ *Szentpétery I.*: a 11. jegyzetben i. m. 1—12.

³⁹ L. az oklevél belső jegyeinek az ismertetésénél.

2. Az 1212. évi oklevél hosszabb és rövidebb szerkezetű változatainak viszonya

Imre királyunk oklevélarengájával rokon részletet csak a rövidebb szöveg tartalmaz, a másikban nyoma sincs.¹ Ez a rövidebb szöveg önálló bővítése a közös alaptexthoz képest. A közös narratio kifejezetten a bővebb szerkesztés arengájához van szabva. Ez ui. az igazság időleges elhomályosulásáról elmélkedik, a rövidebb arenga pedig a király jogörző feladatáról.

A narratio mindkét változatban *Cum itaque*-val kezdődik, szövege nagyjából azonos. Szerkezete: a káptalannak gonosz tanácsra okozott kár, a király magába szállása, jóvátétel. A *Cum itaque* a hosszabb szövegben a károkozást kapcsolja össze az arengával, a rövidebben viszont nincs értelme, mert a *Cum itaque* közvetlenül a királynak egyházak iránti kötelességeiről elmélkedő arengát követi, és ebben a szövegösszefüggésben András az egyház iránti kötelességből károsította meg a budai káptalant! Ez azért történhetett így, mert a rövidebb szöveg eltávolíthatta a narratiohoz szervesen kapcsolódó korábbi arengát, és egy Imre arengáihoz hasonlóval pótolta. Mivel — mint említettük — a bővebb szöveg arengája sokkal jobban simul a közös narratiohoz, ezért vagy ez maga II. András feltehető eredeti oklevelének a rövidebb változat által mellőzött régi arengája, vagy annak esetleg kibővített parafrázisa. A gépiesen átvett *itaque* biztos nyom a rövidebb szöveg régies arengájának betoldott voltára. A rövidebb változat narratiójában a közös *eatenus* is teljesen felesleges és értelmetlen: a *quamobrem*-mel nem fér össze. A közös szöveg szerint: „túlságosan hiszékeny fülünk hajlott egyesek gonosz tanácsára abban a tekintetben”, ennek természetesen folytatása: a *hogy* értelmű *quatenus* vagy *quod*. A bővebb szöveg *quod*-dal folytatja, a rövidebb pedig *quamobrem*-mel. A *quamobrem* folytatás (vagy átalakítás) kifogástalan lenne az *eatenus* nélkül, így azonban a rövidebb változat romlott; bizonyíték rá a közös *eatenus*, mely a bővebb szövegben a helyén áll, a rövidebbikben pedig használhatatlan. A hosszabb szöveg narratiójának a közös alapszövegből való eredete mellett *támadhatatlan* nyelvi bizonyíték az ottani értelemben meglehetősen ritka, de mindkét narratióban meglévő *ratio* szó, amellyel a káptalantól elvett, majd visszaadott jogosítványokat jelölik. A rövidebb változat értelmezi a bővebb szöveg kifejezését: „rationibus ac possessionibus”-t ír, a hosszabb változat kommentár nélkül, magában használja a szót. Ugyancsak a közös alapszövegből való a hosszabb változat narratiójának az a része, amelyet a rövidebb oklevél mellőzött, és amely a királyi consistoriumot említi. Ennek párhuzamát II. András 1212. évi az az oklevele tartalmazza, amely a királynak a kapornaki egyház kegyuraságáról „in regali consistorio” hozott döntését rögzíti.² Biztonsággal egyelőre még el nem dönthető kérdés, vajon a narratió az a része, amely a két oklevélben a budai káptalannak az András által elvett és utóbb visszaadott jogait részletezi, bármelyik változatban is elfogadható-e eredetinek a maga egészében. Számos bizonyíték van azonban annak, hogy a rövidebb oklevelet a ma ismert hosszabb variánsból hamisították. Mindenekelőtt teljesen hiányzik belőle az a hosszabb szövegben meglévő megállapítás, hogy a káptalan földbirtokállományát András megkárosította, majd visszaadta.³ Enélkül a határoknak a szövegben való leírását igen nehéz magyarázni. A vámadomány megfogalmazása szintén a rövidebb szövegben a *későbbi*: négy tömény exportálandó sót emleget. Györffy szerint

¹ Itt és a következőkben l. a Függelékben közölt szövegeket.

² Monumenta ecclesiae Strigoniensis. (Röviden: Mon. eccl. Strig. ed. Ferd. Knauz.) I. Strigonii, 1874. 201—202.

³ A hangsúly a földbirtokon van!

„a tatárjárás után a sókockák és sötömények kiutalásának rendszere megszűnt és 1248-tól már csak sóakna adományokról olvasunk, így a fenti hamisításnak is csak a tatárjárás előtt volt értelme. Emellett szól az is, hogy a később készült bővebb hamisítványba már be sem vették a tömények számát és exportálásról sincs szó”.⁴ Csakhogy ez gyenge érv a hosszabb szöveg *későbbi* volta mellett. Ha ugyanis „a tatárjárás után a sókockák és sötömények kiutalásának rendszere megszűnt”, akkor a későbbi hamisítványban nemcsak a kiutalandó sókockák *számának* a megadása értelmetlen, hanem ugyanolyan értelmetlen kellett, hogy legyen az egyes egyházaknak járó sókiutalás általában való emlegetése is, az adandó sómennyiség pontos megjelölése nélkül. Ezzel nemcsak, hogy nem lehet igazolni a bővebb variáns későbbi voltát, hanem ez határozott érv amellest, hogy a sóadományt tekintve a bővebb oklevél régebbi szöveget közöl, mert csak általánosságban szól, a rövidebb hamisítvány pedig ebbe teldotta a tömények számát és az exportot, ami már a budaiak „megnőtt” igényeinek a jele.

A narratióból a *dispositiō*ba vezető rész nyelvi szempontból ismét támadhatatlan bizonyítékot mutat a hosszabb szövegnek az eredetihez közelebb álló volta mellett. A prépostságtól elvett javakat ti. ez *újból* így nevezi: „rationes suas, quas abstuleramus”, a rövidebb viszont „possessiones suas”-t említ. A rövidebb változat szerzője ismert olyan szöveget, amely „rationes”-t írt, ezt tagadhatatlanul mutatja az, hogy narratiója elején ő is használta a szót, csakhogy, mint jeleztük, már akkor is magyarázta: „rationibus ac possessionibus”-t írván. Itt a második esetben a számára nehézséget jelentő „rationes”-t már elhagyta, és nem értelmezte, hanem felcserélte a „possessiones”-szel. Ezen a helyen tehát már *másodszor* tartalmaz *lectio difficilior*-t a bővebb szöveg. Az eredetihez való közelebbállás szempontjából ez biztos kritérium. Az elvett és visszaadott föld birtokába való iktatásról csak a hosszabb oklevél tudósít, a rövidebb változat pedig nem. Ez utóbbi a visszaadott javakat, a „prenotatas possessiones”-t így sorolja fel: „ville Budensis iudicia, tributum fori cum cibronibus vinearum et quatuor tumnis salium”. Györffy felfogása szerint: a rövidebb oklevélben „a város határának eladományozását és a határleírást nem tartjuk betoldásnak. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy hasonló szavakkal közlik az eladományozott földekbe való iktatást 1209-i és 1212-i oklevelek. Emellett a határleírás tartalmaz egy olyan régi falunevet: Pócsernik, amelynek neve a század második felére már megváltozott, ezért az egyik átiratban az 1227-ből ismert Pazándok névvel helyettesítették be. A határleírás tehát mindenképpen II. Endre-kori kell legyen”.⁵

Amde a) az, hogy a rövidebb szöveg iktatási formulája 1209-i és 1212-i oklevelekéhez hasonlít, nem bizonyít a hosszabb változat későbbi volta mellett. A bővebb változat ugyanis ezt a formulát alkalmazza: „eamque (ecclesiam) in possessionem earum per fidelem nostrum Marcellum comitem iterato fecimus introduci”. Ez a formula semmivel sem korszerűtlenebb az 1210-es években, mint a másik, használja ti. például II. Andrásnak egy 1209-ből való oklevele, amely szerint a megadományozottat „in possessionem . . . terre . . . per pristaldum nostrum comitem Valentinum fecimus introduci”⁶, valamint egy 1217-ben kelt adománya is, amely szerint „in cuius terre possessionem . . . per nostrum pristaldum fidelem dilectum Pottonem comitem abbatem . . . fecimus introduci”.⁷

⁴ Györffy: Disszert. 178.

⁵ Uo. 179.

⁶ Wagner, H.: Urkundenbuch des Burgenlandes. (Röviden: UBBurg.) I. Graz—Köln, 1955. 57.

⁷ Uo. I. 69.

b) A Pócsernik helynév szintén nem érv a rövidebb hamisítvány határleírásának régebbi volta mellett, mert ugyanezt tartalmazza a teljesebb oklevél Gárdonyinál nem közölt átíratainak szövege is. A Pazándokot Pócsernik helyett a bővebb oklevélnek csak a János érsek-féle, 1295-ös átírata hozza.⁸

c) Rendkívül problematikus a rövidebb oklevélben a határok megörökítésének a magyarázata a határoknak hiteles vagy koholt voltától függetlenül is. A bővebb szövegben ez nehézséget nem okoz, mert e szerint András elvette a káptalantól, majd visszaadta az Imrétől adott jogosítványokat, köztük a földet is, és András mindebbe be is vezettette a prépostságot. Ennek leírását természet-szerűen követi a határok megörökítése. Ám a rövidebb szöveg, mint kiemeltük, a földterület elvételéről és visszaadásáról nem tud, ezért hiányzik belőle az az értelemszerű magyarázat, amely a teljesebb szövegben megokolja a határjárást. A rövidebb hamisítványban a megörökített határok nem az elvett és visszaadott területet övezik, hanem azt a területet, amelyre nézve II. András csak a „iudicia”-kat, vásárvámot és csöböradót vette el és adta vissza. A rövidebb oklevél úgy állítja be a dolgot, hogy a budai territorium mindvégig háborítás nélkül a káptalan kezén volt, András nem vette el, tehát vissza sem kellett adnia! A rövidebb oklevél *ennek* a körmönfont okoskodásnak a következményeként vette fel a határleírást, ami — nézetem szerint — önmagában is másodlagosnak mutatja a határok megörökítését a rövidebb változatban a hosszabbéhoz képest. A rövidebb oklevél konstrukciójának *van* logikája, de ez gyökerében és kibékíthetetlenül mond ellene Györffy és a Budára vonatkozó szakirodalom ama *communis opinio*jának, hogy Imre földadományát András 1205-ben elvette és 1212-ben visszaadta a káptalannak.

d) E részben megemlíthetjük még, hogy a rövidebb oklevél szerkesztője itt is átértelmezte, „korszerűsítette” a bővebb szöveget, amikor ti. a hosszabb oklevél „iudicii tocius ville”-je helyett „ville Budensis iudicia”-t írt. A „ville iudicia” a „iudicium ville”-vel szemben talán inkább „bírságpénzeknek” fordítható. Ha ez az értelmezés elfogadható, akkor azt mondhatnók, hogy a rövid oklevél tendenciózusan megváltoztatta a bővebb oklevél kifejezését. Ezt a módosítást az magyarázhatná, hogy a prépost valamilyen bírói hatósággal szemben igényt emelt a budai perekből befolyó bírsággjövödelmekre. Ezt a magyarázatot alátámaszthatná, hogy IV. Bélának egy 1243. évi keletkezésű, de Györffy szerint későbbben hamisított ítéletlevele szintén foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan kell megosztani az óbudai esküdtek és a prépost, illetőleg az általa kinevezett bíró közt a bírságokat. Az ítélet szerint az esküdtek nem minden per eldöntésében vesznek részt, hanem csak a vérontással vagy teljes jószágvesztéssel járókéban, s az ilyen ügyek bírságaiból $\frac{1}{3}$ részt kapnak.⁹ Györffy szerint ez az ítéletlevél a káptalan hamisítványa.¹⁰ A rövidebb privilegium compilatora nyilván azután változtatta „bírságok”-ra az eredeti „bíráskodás” kifejezést az oklevélben, hogy a bírságmegosztás problémája felmerült. Ennek mindenesetre hamarabb kellett történnie, mint ahogyan IV. Béla idézett oklevelét kiadta, vagy hamisították.¹¹ Ez utóbbi szerint ugyanis a prépost, illetőleg embere már osztolni kényszerült az esküdtekkel a bírsággjövödelmen. Ha az oklevelet a káptalan hamisította, akkor nyilván a maga számára a lehető legkedvezőbb jogokat foglalta bele. Ha a hamisított ítéletlevél szerint az esküdteknek bizonyos pereknél rész járt a bírságból, akkor eszerint a budai prépost engedni kényszerült, azaz már nem

⁸ Az oklevél átírásai a Függelékben vannak felsorolva.

⁹ *Gárdonyi*: Budapest, tört. okl. eml. I. 39.

¹⁰ *Györffy*: Disszert. 367.

¹¹ A hamisításra von. uo. 367.

tarthatta meg a bírságjövendelmet egészében úgy, mint az 1212-es privilegium rövidebb változatának koholásakor igényelte. A prépost a rövid változat megszerkesztésekor még a bírságok egészére tarthatott számot, az ítéletlevél feltett hamisításánál már csak minél nagyobb részt igyekezett biztosítani. A rövidebb oklevél tehát ugyanannak a problémának korábbi fejlődési fázisára reflektált. Nem lehetetlen tehát, hogy ez a „iudicia” a hosszabb oklevél egyes számban lévő szavából célzatosan módosult.

e) Györffy a város határának eladományozását és a határleírást nem tartja betoldásnak. Csakhogy a határ eladományozási aktusa legfeljebb a bővebb szövegben lehet hiteles, mert a rövidebb változat a határok eladományozásáról nem beszél.

f) Györffy a határleírás neveit a különféle olvasatok közül minden bizonynyal *annak az alaknak* a mai fejleményeként tárgyalja művében, mely mind nyelvészeti, mind történeti szempontból a legkifogástalanabbnak tekintendő. A határok elemzése során így említést tesz Uzahárshegyéről és így részletezi variáns lectióit: WzahasHege, Vzahashege és Vzashage¹². Említi továbbá és a mai Csúcshegygel azonosítja a Hegyes-hegyet¹³ a variáns lectiók nélkül. Ám az Uzahárshegyének az értekezésben felsorolt mindhárom változata a *hosszabb oklevél* három átiratából származik, a negyedik változatot, a *rövidebb hamisítványban olvasható Vzashage-t az értekezés tekintetbe sem vette*. Az értekezésben említett Hegyes-hegy nevének középkori előzménye is inkább a bővebb oklevél átirataiban szereplő sub monte(m) Hýges~Hegis, mintsem a rövidebb oklevél sub monte Hozest-je, amelyet az értekezés mellőz. Az a tény, hogy a határleírás két pontján is a Györffy által szintén eredetinek és hitelesnek tartott vulgáris neveket a hosszabb oklevél őrizte meg, és nem a rövid szöveg, súlyos érv arra, hogy a határleírás a bővebb szerkesztésben maradt fenn korábbi alakban, a rövid oklevél pedig ezekhez képest módosított szöveget tartalmaz. A bővebb oklevél határleírása tehát régebbinek látszik a rövidebb oklevélénél.¹⁴

A határleírást a hosszabb szövegben az eredetihez képest még vizsgálandó bővítés követi. A további elemzést kívánó mozzanat az, hogy emlegeti azokat a villa-kat is, „si que sint in eodem territorio de cetero construende”¹⁵. A bővebb oklevélnek ezt követő soraiban az eredetiből valónak látszik az Imre által adományozott sőtömenyekre mennyiségjelzés nélkül való hivatkozás, ami régiebb, mint a négy sőtömeny emlegetése a rövidebb szövegben.¹⁶

g) A határok leírását megelőzően mindkét oklevél előadja, hogy András király megsemmisítette mindazon intézkedéseit, amelyeket a káptalan rovására, ellenséges mesterkedésekre tett. Az ellenséges sugalmazást a hosszabb oklevél „ad suggestionem adversarie partis”, a rövid oklevél „ad suggestionem adversariorum ecclesie” kifejezéssel jelöli. Ez nyilvánvaló utalás a mindkét oklevél narratiojának elején olvasható „maligna quorundam suggestio”-ra. A középkori latinságban a „pars adversaria” leggyakrabban „perbeli ellenfél” értelemben volt használatos, a bővebb oklevél azonban *nem* ebben a jelentésében alkalmazza, hanem „ellenség” értelemben. A rövid oklevél compilatora azután ugyanúgy járt el az általa nehezen értett (vagy nem értett) „pars adversaria”-val (nyilván „peres ellenfél”-nek gondolta), ahogyan a „rationes”-szal: a könnyebben érthető,

¹² Uo. 170.

¹³ Uo. 172.

¹⁴ Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy a hosszabb változatban megörökített határok minden részletükben visszavezethetők a II. András által 1212-ben a budai prépostságnak adott oklevél esetleges határleírására!

¹⁵ Ezt a problémát egyelőre nyitva hagyjuk.

¹⁶ L. a 31. jegyzetet és a hozzátartozó szöveget.

egyértelműbb kifejezéssel helyettesítette és „adversarii”-t írt helyére.¹⁷ A „pars adversaria” tehát ismét a bővebb oklevélnek a rövidebb szövegben már átalakított, eredetibb kifejezése, a „rationes”-hez hasonlóan.

Érdekes eltéréseket mutat a hosszabb és a rövidebb változatnak a prépost bírói hatalmát körülíró, bővebben kifejtő része is. Györffy szerint a rövidebb oklevél változata a hívebb és a régibb, amely szerint a budai egyház népei felett „sem bilotus, sem comes, sem curialis comes” nem bíraskodhat. Felfogása szerint ez a régebbi szöveg, és ez módosulást szenvedett a feltevése szerint 1273 előtt keletkezett hosszabb oklevélben.¹⁸ Ez ti. a bilotusra való hivatkozást az Aranybulla utáni jogfejlődésnek az eredményeként hagyta volna el, mert a régi billogos bírói intézmény a hosszabb oklevél fogalmazásának idejére állítólag már elvesztette jelentőségét és visszafejlődött. Györffy szerint ezért hangzik így a hosszabb oklevél bírói privilegiumot kifejtő mondata: „Buda városában és területén a budai préposton kívül senkisémm bíraskodhat.”¹⁹ Ez az érvelés nem fogadható el. U. i. sem a billogosok joghatóság alóli kifejezett kivétel feltüntetése, sem pedig a privilegizáltak feletti intézkedéstől eltiltott bírák taxatív felsorolása *nem szükségszerű kelleke* a XIII. század elején kelt privilegiumoknak. Így Imrének 1200 k. kelt oklevele: „Populos etiam ipsorum nec coram aliquo iudice stare, et a nullo preter nos vel quemcunque vice contra episcopum vel comitem tunc iudicem eis dederimus de reliquo prorsus iudicari permittimus”²⁰, vagy II. András oklevele 1209-ben: „populos, quos collegerint . . . nullus presumat iudicare, inquietare excepto nobis et palatino vel cui ad preces eiusdem (Adolphi) prepositi . . . preceperimus.”²¹ Ezt az oklevelet Györffy más vonatkozásban idézi is.²² Az 1209. évi privilegium ugyanazt az általános jellegű tilalmi formulát használja, és ugyanúgy nem részletezi az ítélkezéstől eltiltott bírákat, mint a budai hosszabb oklevél: „Nullus . . . iudicare . . . presumat”. Ezért, ha a billogosok szerepeltetése alapján lehet is a rövidebb hamisítvány aránylag korai volta mellett érvelni, a hosszabb oklevélnél korábbi mivoltát vagy azzal szemben való hívebb szövegét ez *semmiképpen sem* bizonyíthatja!

A bírói kiváltság eltérő szövegezésének okát másutt kereshetjük. Különböznek az oklevelek a bírói kiváltság eredetizetetésében is. A hosszabb oklevél, amennyire kivehető, Imre privilégiumára hivatkozva biztosítja a prépostnak a budai ítélkezés kizárólagosságát, a rövidebb változatban viszont II. András új kiváltsággént „*maior et amplior libertas*”-ként bővíti a prépost joghatóságát. Továbbá a hosszabb oklevél a prépost kizárólagos ítélkezését „*in Budensi villa seu territorio*” mondja ki, a rövidebb szöveg szerint viszont „*populum Budensis ecclesie*” ne merészelje senki ítélni a préposton kívül. A két kiváltság korántsem azonos! Az egyik Budára korlátozódik, a másik azonban *általában* privilegizálja a budai káptalan népét, lakóhelyre való tekintet nélkül. A rövidebb oklevél vizsgált passzusa, nézetem szerint, úgy értelmezhető, hogy ez a káptalannak másutt, nem Buda területén lakó népeit is kizárólag a prépost ítélkezése alá akarja rendelni, és ki akarja venni a helyi bíróságok joghatósága alól. A káptalannak Buda területén kívül Györffy szerint már a XII. században is voltak

¹⁷ Az „ellenség” értelmű pars adversaria-t használja pl. Bertoldus monachus Augiensis (XI. sz.), idézi a Mittellateinisches Wörterbuch (I. Bd. Lieferung 2. Berlin 1960. 251. col.).

¹⁸ Ezt vallotta Gárdonyi is. L. az 1. §. 21. jegyzetét és a hozzátartozó szöveget.

¹⁹ Györffy: Disszert. 175.

²⁰ E fejezet 6. jegyzetében i. m. I. 370.

²¹ Fejér, G.: Codex Diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Röviden: CD.) III. Budae, 1829. III/1. 77.

²² Györffy: Disszert. 179. és Függelék 31., 132. jegyzet.

birtokai például Somogy megyében (Merenye, Budavári-Dencs, Budavári-Muszt) és a Balaton-Felvidéken (Budavári)²³. A rövid privilegium eszerint ezekre a birtokokra is ki akarja terjeszteni (vagy megszilárdítani) azt az immunitást, amelyet a hosszabb oklevél csak Buda területén biztosított a prépostnak, ezért fogalmazza az immunitas-szöveget a budai territorium helyett a „budai egyház népére” vonatkozóan. Az immunitást adományozó helyen a rövid oklevél szövege ismét „továbbfejlesztette” a bővebb változat szövegét.

A *corroboratió*ról már szoltunk.²⁴

A *datum per manus* formulában a hosszabb oklevél Tamás kancellárt szebeni és veszprémi prépostként, a rövidebb csak szebeni prépostként említi. Szentpétery szerint Tamás 1212-ben nem viselte a szebeni prépost címet így magában,²⁵ hanem szebeni prépostságát a veszprémivel együtt emlegetik az 1212. évi oklevelek²⁶. Itt a hosszabb oklevél szövege mutatkozik hívebbnek.

A *méltóságsor* a rövidebb szövegben jóval hiányosabb. De nemcsak erről van szó. A rövidebb oklevélnek itt látszólag lenne a bővebb szövegnél pontosabb adata: Bánkot ti. a rövid privilegium nádornak és kevei ispánnak írja, a hosszabb oklevél 1295. évi átirata pedig nádornak és körösi ispánnak. Csakhogy a hosszabb oklevél egyéb tekintetben is jobb másik két átirata Bánknak szintén kevei ispánságáról tudósít, eszerint pedig nyilvánvaló, hogy a körösi ispánság az 1295-ös átirat szövegrontása, s a hosszabb privilegium eredetije (vagy állítólagos eredetije) Bánkot szintén kevei ispánnak írta. E helyen tehát a rövidebb oklevél nem tartalmaz helyesebb szöveget a hosszabb eredetijéhez képest. Fontos eltérés van a méltóságsor végén: a bővebb szöveg Miklós pozsonyi ispánt, a rövid pedig hasonló nevű győri ispánt és királynéi curialis comest szerepeltet. 1212-ben egyéb oklevelek Miklós pozsonyi ispánról tudnak²⁷. Miklós nevű győri ispánról és királynéi udvarispánról 1213-ból van tudomásunk.²⁸ A méltóságsorban ismét a bővebb szöveg adata látszik hitelesnek és eredetinek, feltéve, hogy újabban esetleg nem kerül elő a rövidebb változat adatának helyességét igazoló oklevél. A rövidebb oklevél megfigyeléseink szerint olyan egyedülálló szerkesztés, melynek szerzője a hosszabb változat méltóságsorán *válogatva* rövidített: a két érseket, a nádort és a király curialis comesét véve ki belőle, s hogy e névsor valamennyi egyházi és világi főméltóságviselőt tartalmazhassa, még a királyné udvarbíráját, Miklós győri ispánt csatolta hozzájuk. Mivel ilyen méltóságválogatással eddig még nem találkoztunk XIII. századi királyi okleveleinkben, a tárgyalt 1212-es oklevél, legalábbis egyelőre olyan szerkesztésnek tekinthető, mely a rövidebb privilegiumok egyik ismert csoportjába sem illeszthető.²⁹ Esetében tehát tudatos eljárást tételezhetünk fel.

Összegezőként tehát megállapíthatjuk, hogy a két oklevél diplomatikai, nyelvi és történeti szempontból való vizsgálata, s a rövidebb szerkesztés pecsételési hiányai minden tekintetben megerősítik azt a felfogást, hogy a rövidebb hamisítvány szövege a megbízhatónak egyelőre szintén nem minősíthető hosszabb privilegiumtól függ, s mint már Szentpétery is megállapította: annak

²³ Uo. 153.

²⁴ L. az 1. §. végét.

²⁵ *Szentpétery*: Krit. jegyz. I. 280. reg.

²⁶ Uo. I. 269., 270., 273. reg.

²⁷ *Karácsonyi, J.—Borovszky, S.*: Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum. (Budapest.) 1903. 14.

²⁸ Uo. 16.

²⁹ A II. András-kori királyi oklevelek fajtáira (ünnepélyes privilegiumok és egyszerű privilegiumok) vonatkozólag l. *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan. Budapest, 1930. 98.

átdolgozása. Györffy felfogása szerint a rövidebb változat „1233 táján”³⁰, „valószínűleg az 1233. évi beregi egyezmény előtt készült, amikor sor került a magyar egyházaknak kiutalandó só megállapítására”³¹. Ha a kormeghatározás helyes, akkor a hosszabb oklevelet — megbízhatatlansága esetében is — minenesetre 1233 előtt koholtnak kell tekinteni, mert a rövidebb változat szövege minden tekintetben a bővebbén alapul, és eredetibbnek semmiképp sem tekinthető.

3. Az 1212 utáni oklevél

A budai káptalan másik nagy jelentőségű kritikus írása II. András királynak 1212 u. kelt s már *Fügedi* által parancslevélnek nevezett oklevele, „mely szerint — írja Györffy — II. Endre az 1212-i oklevélre hivatkozással > a Budán lakó egyháziaknak és világiaknak, telepések és jövevényeknek < elrendelte, hogy senki nem idegenítheti el a város területén fekvő házát, szöllejét, vagy más ingatlanát a budai egyház sérelmére, továbbá kimondta, hogy senki Buda város lakói közül, sem a királyi ház őrei, sem az ispánok és főpapok cselédei nem mentesek a prépost ítélkezése alól”.¹

Ezt az oklevelet *Salamon* koholmányának minősítette², *Szentpétery* 1916-ban gyanúsnak tartotta³, 1923-ban pedig azt írta róla, „ha hiteles, mindenesetre később kelt, mert a budai egyház részére szóló másik, 1212-i oklevélről azt mondja, hogy in authenticis nostris . . . olim concessio”⁴, *Gárdonyi* pedig 1941-ben⁵ és 1944-ben hamisítványnak tekintette, „mert adatai a tatárjárás utáni időkre mutatnak”⁶ — Mások viszont, mint *Wenzel*⁷, *Knauz*⁸, *Pauler*⁹, *Karácsonyi*¹⁰, *B. Szabó*¹¹ és legújabban *Fügedi*¹² nem kifogásolják. Magam, említett tanulmányomban annak a nézetemnek adtam kifejezést, hogy — mivel az oklevélben szereplő *olim* időhatározószó rövid időtartamot (1—2 év) is jelezhet, a gyanús oklevél (vagy annak feltételezhető egykori eredeti példánya) nem sokkal az 1212-i oklevélpárnak szintén eredeti alapoklevele után láthatott napvilágot.¹³ Györffy az oklevelet bizonyos diplomatikai megfontolások alapján hamisnak nyilvánítja és tartalmi érvekre hivatkozva a XIII. század második felében, Ákos mester prépostsága idején készültnek gondolja. Munkahipotézisként — számolva az oklevélnek (egyébként kellően nem bizonyított) hamis voltaival, figyelmünket

³⁰ Györffy: Disszert. 179.

³¹ Uo. 178.

¹ Györffy: Disszert. 176., 126. jegyzet.

² Az 1. §-ban (8. jegyzet) i. m. II. 155.

³ L. az 1. §. 11. jegyzetét.

⁴ Krit. jegyz. I. 541. reg.

⁵ Az 1. §. 21. jegyzetében i. m. 35—36., 39.

⁶ Magyarország középkori fővárosa. Századok 78 (1944) 221—222.

⁷ Az 1. §. 6. jegyzetében i. m. 77.

⁸ Az 1. §. 7. jegyzetében i. m. 7.

⁹ Az 1. §. 9. jegyzetében i. m. I². 344.

¹⁰ Az 1. §. 10. jegyzetében i. m.

¹¹ Az 1. §. 14. jegyzetében i. m. 50.

¹² Az 1. §. 24. jegyzetében i. m. 24—25., 32.

¹³ A Doma oklevele (az 1. §. 1. jegyzetében i. m. 24—25.) miatt eddig nem tartottam szükségesnek a vele való alaposabb foglalkozást.

mindenekelőtt a feltehető hamisítás korára fordítjuk, ami a hamisítás mellett külön probléma. Györffy szerint a következő mozzanatok szólnak a XIII. század második felében történt hamisítás mellett:

a) Az oklevél a budai káptalant a szent királyok alapítványának írja, ez az állítás pedig a 67. krónikafejezetben tűnik fel, ezt a fejezetet viszont szerinte Ákos mester készítette.¹⁴

b) Györffy idézi és értelmezi az oklevél egyik megjegyzését: „országunk minden városa közül egykor (*olim*) fekvésére és nevére nézve leghíresebb” mondatszakaszát. „Ez a régi nagyságra visszautaló *olim* szócska ezenkívül még egyszer fordul elő oklevelünkben, ahol az egykori, tehát régmúltban kiadott 1212-i oklevélre hivatkozik”.¹⁵

c) Anakronisztikusnak tartja II. András korára Buda oklevelünkbeli *civitas* minősítést, mert szerinte akkor Buda még csak *villa* volt, és szintén korszerűtlennek tartja a Buda lakóira és társadalmi rétegeire vonatkozó terminológiát: >hospitibus indigenis<, a > tam civi, quam hospiti< és > incolae< kifejezéseket.

Csakhogy az oklevél hamisításának és a 67. fejezet keletkezésének kora külön tárgyalandó kérdés. Az oklevél ti. csak abban rokon a kérdéses 67. fejezettel, hogy az alapítást a szent királyoknak tulajdonítja. *Hiányzik* azonban az oklevélből a 67. fejezet mondanivalójának lényege: a káptalan állítólagos római kiváltsága! A krónikával csak részben rokon motívumból *nem lehet* a kronológiára következtetni.

Helytelenül érvel az értekezés az *olim* előfordulásaival is. Az oklevél ui. a két *olim*-ot nem azonos, hanem más-más értelemben használja, és az egyik előfordulás nem magyarázza a másikat. Az első alkalommal világosan *régmúltat* kifejező jelentés a második esetben nem áll meg. Akár hamis ti. az oklevél, akár hiteles, mindenképpen II. András nevében szól és a második alkalmazásnál az *olim* a király uralmának korábbi eseményeire vonatkozik. A feltett hamisító csak a király helyzetébe képzelve magát használhatta másodszer az *olim*-ot, s nem a *maga* korától, hanem András uralmának valamelyik későbbi esztendejétől akarta a „múltba” utalni az 1212. évet, amelyre a második *olim* vonatkozik. A szócska másodszori használata abban a máshonnet is jól ismert értelemben fordul elő, amikor egyazon ember életének korábbi eseményére utal.¹⁶ Egyéb esetekben csak egy-két évvel régebbi eseményeket is kifejezhet. Jó példa erre Béla ifjabb király 1222. évi adománylevele, amely „discordia inter patrem nostrum et nos *olim* exorta”-ról ír.¹⁷ Világos tehát, hogy az *olim*-ot nem azonos értelemben használja két ízben az oklevél s a két előfordulás más-más időben történt dolgokra vonatkozik. Ezért a második *olim*-ból a feltett hamisítás korára következtetni nem lehet.

A budai lakosságra vonatkozó kifejezések közül az *incola* egyáltalán *nem* korjellemző: alkalmazza II. András is nemegyszer, pl. 1220-ban: „quandam terram wdornicorum nostrorum cum incolis eiuslem”¹⁸; 1233-ban: „ad quandam terram, quam incole Buzustelek appellant”.¹⁹

¹⁴ Györffy: Disszert. Függelék 30.

¹⁵ Uo. Függelék 31., 126. jegyzet.

¹⁶ Szentpétery, E.: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. (Röviden: SRH.) I. Budapestini, 1937. 33.

¹⁷ Smičiklas, T.: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. III. Zagreb, 1905. 220.; *Pauler*: MNT. II². 86–87.

¹⁸ *Wagner*: UBBurg. I. 148.

¹⁹ Uo. I. 48.

Az indigena feltűnik már Kálmán törvényében (4. cikkely: Nullus indigena sine fideiussore recipiatur.²⁰).

Valamely kiváltságot település lakosságát alkotó *hospes-* és *civis*-elemeknek ugyanazon oklevélben való emlegetése szintén nem kizárólagosan arra a korra jellemző sajátsága a kancelláriai latinságnak, amikor Ákos volt a budai prépost. Így Kálmán herceg 1234-i privilegiuma Verőcén lakó hospeseket és civiseket említ²¹, IV. Béla 1238. évi privilegiuma pedig Nagyszombattal kapcsolatban ír civisekről és hospesekről.²² Ami az 1230-as években Verőcére és Nagyszombatra nézve bizonyítottan használt társadalmi terminológia, az a velük legalább azonos fejlettségű (Ó-) Buda esetében sem lehet az 1260-as vagy 1270-es évek *productuma*.

Buda „civitas” mivoltáról tudni kell, hogy Anonymus azért nevezi rendszeresen „civitas Attile regis”-nek, mert szerinte itt „regalem sibi constituit locum”.²³ Horváth János eredményei szerint Anonymus művét „legvalószínűbben 1215 és 1217 között írhatta”,²⁴ Buda „civitas” elnevezése tehát éppen *nem*

²⁰ Závodszy L.: Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. 184.

²¹ Smičiklas: i. m. 422—423.

²² Endlicher, St. L.: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 445.

²³ Szentpétery: SRH. I. 35.

²⁴ P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 70 (1966) 276. — Horváth János felfogásával polemizálva, Györfy legutóbb így nyilatkozott: „Adorján után, aki 1190-ben már erdélyi püspök volt, minden valószínűség szerint Béla király egy másik jegyzője nyerte el a budai prépostságot. Ennek neve nem maradt fenn, mert az Adorján 1186-i és Jakab 1211-i prépostsága közti 25 évben nem jegyezték fel egy budai prépostnak a nevét sem. Logikus következtetés oda vezet, hogy ez a névtelen prépost azonos lehet a névtelen jegyzővel, aki a nagy egyházas helyek közül Óbudát ismeri a legjobban. A XIII. század második felében hamisítottak egy átírólevelet 1124. évszámmal, amelyben Péter budai prépost mint királyi oklevél megpecsételője szerepel: presentem paginam per Petrum prepositum ecclesie Budensis sigillo nostro proprio iussimus communiri. (Knausz, F.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Strigoni, 1874. I. 82. Vö. Szentpétery: Reg. Arp. 54. sz.) Ez a formula 1124-re teljesen korszerűtlen, viszont Imre király korának felel meg: pl. 1202: presentem paginam... sigillo regie maiestatis fecimus communiri; 1203: sigilli nostri testimonio presentem paginam iussimus communiri (Gárdonyi: i. m. 4., Fejér: i. m. II. 414.), ezt követően pedig még II. Endre alatt, a kettőspeccsét bevezetésével a formula átalakult. Ez a körülmény megengedi azt a feltevést, hogy a garamszentbenedeki hamisítók egy 1200 körüli királyi oklevélből merítették Péter budai prépost oklevélpecsételő nevét. Mivel pedig más Péter budai prépostot az Árpád-korban nem ismerünk, vlószínű, hogy abból a 25 évből való, amelyből nem ismerjük a prépostok nevét, amelyre a corroborációs formula utal. Szilágyi Loránd fejtette ki, hogy Anonymus saját művét a *presens pagina* kifejezéssel jelölte, amely a kancellárián 1193-ban jelent meg és Imre korában terjedt el. Ha pedig ennek használata egyrészeről Anonymushoz, másrészeről Péter budai préposthoz kapcsolódik, továbbá ha hozzávesszük, hogy a budai prépostságot ekkor volt királyi jegyzők foglalták el, és P. mester Buda környékét ismeri legjobban, akkor az egybevételek alig lehet véletlennek tekinteni. (Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. ITK. 74 (1970) 11—12.) Anélkül, hogy a P. mester személyéről folyó vitába kívánnék avatkozni, szeretném azt a véleményemet nyilvánítani, hogy a fent kifejtett elgondolás és a belőle eredő következtetések bizonyíték nélküli kombinációk maradnak legalábbis addig, ameddig kétségtelen hiteű adat nem igazolja a XII—XIII. század fordulóján Péter nevű budai prépost létét. Ilyen ingatag praemisszából aligha lehet jogosan és eredményesen Anonymus kilétére következtetni. Módszertani szempontból sem helyeselhető P. mesternek olyasvalakivel való azonosítása, akinek pusztá léte-zése is csak merő okoskodáson alapul. Ha Péter nevű budai prépostnak 1124-ben való léte-zése tagadásba veendő azon az alapon, hogy mindössze hamis oklevél tanúskodik mellette, akkor fokozottan így kell eljárni Péter budai prépostnak a XII—XIII. század fordulójára tétele esetén, mert ezt eddig még hamis oklevél sem

korszerűtlen II. András alatt. A kérdés csak az, miért használja Budára a „civitas” jelölést P. mester és oklevelünk? Györffy szerint a P. mesternél olvasható „civitas Attile regis” kifejezésben a civitas szó IX—XII. századi jelentése és a német Ecilburg megfelelője alapján „inkább fordítható Attila király várának, mint sem városának”²⁵, azaz szerinte Anonymus a „régie értelemben” használta a „civitas Attile regis”-t. Ezzel azonban a dolog még nincs megoldva. Anonymus jól ismeri és gyakran alkalmazza is a „vár” értelmű „castrum”-ot, Budát mégis „civitas”-nak írja, és maga okolja meg, miért: azért, mert itt volt Attila „regalis locus”-a. A „regalis locus” minőség az alapja tehát

igazolja. [Egyébként Péter nevű budai prépostra 1228-ból van biztos adat. (Mon. Eccl. Strig. I. 268—269)] Ha Anonymus valóban valamilyen Péter nevű budai préposttal volna azonosítandó (ami szintén korántsem bizonyos), akkor az 1228. évben említett Péterrel való esetleges identifikálás lehetősége ellen és mellett felhasználható érveket egyaránt meg kellene vizsgálni.

Ami a „praesens pagina”-nak és a vele kapcsolatos korroborációs formuláknak az elterjedését illeti, ez egyáltalában nem korlátozódott Imre korára és okleveleire. Így használja II. András: 1214-ben: „presentem paginam... iussimus sigilli nostri munimine roborari” (Krit. jegyz. 290. sz.), 1216-ban: „presentem paginam... sigilli nostri munimine dignum duximus... roborari” (uo. 303. sz.), 1217-ben: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. 320. sz.), 1217-ben: „presenti pagine commendamus et sigilli nostri munimine... roboramus” (uo. 338. sz.), 1217-ben: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (HO. VII. 7.), 1217-ben: „presentem concessimus paginam uniformis sigilli nostri munimine... roboratam” (UBBurg. I. 70.), 1217-ben: „presentem paginam duplicis sigilli nostri munimine fecimus roborari” (uo. I. 74. 107. sz.), 1220-ban: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. I. 78.), 1221-ben: „presentem paginam... nostrique sigilli munimine dignum duximus... roborandum (!) (uo. I. 80.), 1222-ben: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. I. 87.), 1225-ben: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. I. 107.), 1228-ban: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. 116.), 1230-ban: „presentem paginam privilegiantis sigilli nostri caractere roborantes” (uo. I. 121.), 1233-ban: „presentem paginam privilegiantis sigilli nostri munimine... fecimus roborari” (uo. I. 150.), 1234-ben: „presentem concessimus paginam duplicis sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. I. 160.); Béla ifjabb király: 1229-ben: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine... roboratam” (uo. I. 117.), 1233-ban: „presentem concessimus paginam sigilli nostri munimine roboratam” (uo. I. 151.); IV. Béla: 1245-ben: „presentem... paginam duximus concedendam caractere bulle nostre auree... roboratam” (Szentpétery: Középkori oklevélszövegek, 52.); Bulcsu győri prépost és káptalan 1226-ban: „Istud... in presentem paginam fecimus adnotari et sigilli capituli... impressione roboratum conservari” (UBBurg. I. 110.); Győri káptalan: 1230-ban: „in presentem paginam facimus annotari et sigilli capituli nostri munimine roborari” (uo. I. 125.); Dénes nádor: 1232-ben: „presentem paginam... concessimus duplicis sigilli nostri munimine” (uo. I. 140.); Budai káptalan: 1232-ben: „presentem concessimus paginam sigillo capituli roboratam” (uo. I. 141.); Demeter országbíró: 1233-ban: „presentem paginam sigilli nostri munimine fecimus roborari” (O. VII. 22.); Pelagius és István bíborosok az esztergomi érsek és a veszprémi püspök ügyében: 1216-ban: „presentem paginam sigillis nostris fecimus communiri”. (Gárdonyi: Budapest tört. okl. eml. I. 14.) — A „praesens pagina”-t tartalmazó korroborációk előfordulásainak ebből a néhány példájából is kitűnik, hogy a kifejezésnek P. mester művében és az 1124. évre hamisított oklevélben való feltűnéséből semmiféle megnyugtató következtetést nem lehet vonni sem arra nézve, hogy a hamis oklevél korroborációs formulája és Péter budai prépostnak benne való említése ténylegesen valamilyen Imre-kori oklevélen alapul, sem pedig arra nézve, hogy a feltett oklevél állítólagos korroborációja valamilyen kapcsolatban állt a gesta „praesens pagina”-jával, sem pedig arra nézve, hogy P. mester művét 1200 körül írta, és nem később. A „praesens pagina” kifejezés dokumentált, széles körű több évtizedes elterjedése következtében a XII—XIII. század fordulójára a „praesens pagina” szempontjából csak terminus post quem-nek tekinthető.

²⁵ Györffy: Disszert. 90.

P. mester saját nyilatkozata szerint Buda „civitas Attile regis” jelölésének. A dolog ezen fordul meg, és nem azon, hogy P. mester „IX—XII. századi” vagy későbbi értelemben használta-e a „civitas Attile regis”-t.

A „régí jelentésű” civitas-nak a hazai fejlődésben való szerepét Györffy így jellemzi: „... a XI—XII. században kiépült királyi és püspöki székváros... magva a fallal körülvett *civitas*; benne kőből épült királyi vagy püspöki palota; mellette egy kisebb téren székesegyház, a káptalan háza és több kápolna; ezekhez járult néhány tárház, istálló, fegyveres kíséret, a szolgálattevők és néhány iparos egyszerűbb laka. A várkapu előtt vagy a vár alatt fekvő tér vagy főutca körül kristályosodott ki a polgárváros, a különböző etnikumú kereskedők vagy kézművesek részben egybeépült kő- vagy faházaival... valamint az uradalomból beköltözött agrár-kézműves elemek nádtetős földházaival. A téren kiemelkedett a módos plébániatemplom... Ez a két magból fejlődő város a XIII. századi belső és külső telepítések során újabb városrészekkel gyarapodhatott... Esztergom, Székesfehérvár és a püspöki városok mellett ilyenek indult a királyi prépostsággal rendelkező Óbuda is...”²⁶

A kétmagú óbudai település kivethető vizsgált oklevélünkéből is, amely az óbudai *villa*-t és *civitas*-t emlegeti. Az oklevél szerint a *villa*-t *hospesek* és *civisek* lakják, a *civitas* lakói pedig a „*custodes regie domus*” és (az *incolae*) „*de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum*”. Györffynek a XI—XII. századi városról meg *civitas*ról idézett okfejtése teljes összhangban áll az oklevélből kihámozott társadalom- és településtörténeti képpel. Ugyancsak pontosan megfelel ez a kép az állítólag „régí értelmű” anonymusi „*civitas Attile*”-nek is, hiszen a „*civitas*” jelölés az oklevélben a *domus regia*-val, Anonymusnál pedig a *regalis locus*-szal függ össze, és ha P. mester Budát *regalis locus* mivolta alapján a „régí értelemben” írja „*civitas Attile*”-nak, akkor az oklevél is „régí értelemben” említi a budai „*civitas*”-t. Az oklevél mindenesetre *nem* azonosítja a *civitas*-t a *villa*-val, nem „*civitas seu villa*” kifejezést használ, hanem a kettőt lakóik alapján meg is különbözteti. Nem lehet tehát szembeállítani Anonymusnak és az oklevélnek a budai *civitas*-ra vonatkozó szóhasználatát. Nincs tehát miért elvitatni az oklevélhely keletkezését II. András korától (vagy talán az 1210-es évektől) és Ákos prépostságának idejére tenni.

Ha ez az oklevél — *inscriptio*jának szerkezete és arengájának megléte, mint diplomatikai érvek alapján — hamisnak tekintendő, akkor érdekes párhuzamként állítható melléje az állítólagos eredetiben fennmaradt, 1240-ben, Zólyomban, a szentgotthárdi apátság érdekében kelt királyi parancslevél.²⁷ Ez a szakirodalom szerint hamisítvány, de írása alapján még II. András-kori koholmánynak tekintik. Szentpétery a borsmonostori hamis oklevelekkel megegyező írásúnak tartja²⁸, a Burgenlandi Urkundenbuch I. kötetének kiadója, Hans Wagner szerint pedig „*die äusere Form ist nicht ungewöhnlich, die Schrift entspricht den gleichzeitigen Königsurkunden ungefähr*”²⁹. A hamis szentgotthárdi oklevelet Wagner ugyanúgy parancslevélnek tartja, mint Györffy a budai 1212 u. oklevelet, és a hamisság bizonyítékeként megemlíti, hogy mandatum-létükre mindkettő privilegiumokra jellemző sajátságot: arengát tartalmaz. Györffy figyelmeztet arra is, hogy a budai mandatum *inscriptio*jának szintén van privilegiumokra jellemző alkatrésze: a „*cunctis presentem paginam inspecturis*” for-

²⁶ Uo. 82—83.

²⁷ Wagner: UBBurg. I. 67—68.

²⁸ Krit. jegyz. I. 296. reg.

²⁹ Wagner, H.: Burgenländische Forschungen. Heft 23. Eisenstadt, 1953. 58.

mula. Ez ismét közös tulajdonság a szentgotthárdi hamisítvánnyal: ennek adreze a vasi ispánon és curialis comesen kívül magában foglalja a „cum omnibus, ad quos littere presentes pervenerint” részletet is. Közös sajátossága mindkét oklevélnek, hogy függőpecsét volt rajtuk.³⁰ Ha tehát helyes a szentgotthárdi hamisítványnak Szentpétery és Wagner által adott meghatározása, akkor ez a szentgotthárdi vonatkozású oklevél azt mutatja, hogy a budai oklevél kifogásolható alkatrészei éppen II. András-kori *hamisítványban* is korszerű részletek. Ez újabb érv lehet arra, hogy a budai oklevél hamisítványként is megfér II. András korával.

4. A megjegyzések IV. Béla állítólagos 1235. évi visszaszerző akciójához és az 1212. évi feltett eladományozáshoz

II. András királyunk 1212-i adománylevele(i)n s az ő(ke)t követő (1212 u.) „parancslevelén” kívül Györffy más adatokkal is igyekszik bizonyítani Óbuda 1212-i eladományozását, a IV. Béla-féle 1235. évi terület-visszaszerző akciónak az igazolására pedig a király 1269. okt. 3-án kelt¹, eddig még csak *Salamon* által „több mint gyanús”-nak, a disszertációban pedig hamisnak minősített oklevelét használta fel.² E vonatkozásban megjegyzéseim a következők:

1. Óbuda 1212. évi teljes eladományozása és 1232-ben egyházi és nem királyi város mivolta mellett azzal is érvel a disszertáció, hogy ez évben Jakab legátus zsinatát³ Óbudán Róbert érsekkel és más egyháznagyokkal nem tarthatta egy királyi udvarhelyen, hanem csak semleges egyházi területen, mert a király és az érsek között András kiközösítése miatt rendkívül feszült volt a viszony és lehetetlen az érintkezés⁴. Ez nem jó érv Óbuda egyházi város mivolta és az 1212. évi eladományozás mellett, mert 1232-ben, a rendkívül feszült viszony és a kiközösítés ellenére, Dénes nádor oklevele szerint, a király és bárói éppen Esztergomban tartózkodtak és ítéleztek: „Rege ergo Strigonii existente presentibus suis baronibus...; rex cum suis baronibus clementer decernens...”⁵ Az 1232. évi zsinat megtartásából nem lehet Óbuda esetleges egyházi birtok voltára következtetni.

2. Az értekezés az 1212-es eladományozást ennek állítólagos „jogi következményeiből” is meg akarja állapítani. Szerinte ugyanis „amikor Óbuda a prépostság birtoka lett, (a prépost) azt a kivételezettséget, amelyet az egyháza körüli területen élvezett, kiterjesztette Óbuda egész területére. Ebből az következett,

³⁰ A budai mandátumról ezt IV. László 1274. évi átíró oklevelének a szavaiból következtethetjük, mert ez II. András oklevelének külsejét privilegiumnak írja. *Fejér*: CD. V/2. 236.

¹ *Gárdonyi*: Budapest tört. okl. eml. I. 103—108.

² *Györffy*: Disszert. 180—188. — *Salamon*: (az 1. §. 8. jegyzetében) i. m. II. 154., III. 26., 32—33.

³ *Theiner, Aug.*: Vetera monumenta historica Hungarum Sacram illustrantia. Romae, 1859. I. 107—111.

⁴ *Györffy*: Disszert. 180—181.

⁵ *Wagner*: UBBurg. I. 139.

hogy a veszprémi püspök Óbudán kiszorult... a telepések lelki élete felett gyakorolt jogokból... Hogy ez valóban bekövetkezett, bizonyítja a veszprémi püspök és a budai prépost, illetőleg az esztergomi érsek között kiobbant per, amely spirituális kérdésekben 1216-ban ért véget, amikor két római bíboros jött Magyarországra ítéletet mondani.⁶ Ez az érvelés több pontjában hibás. A pápa megbízottai: 1. Nem Magyarországon, hanem Rómában ítéleztek. 2. A veszprémi püspöknek ebben a perben *nem* a budai prépost volt az ellenfele, hanem az esztergomi érsek; amennyire az oklevélből kivehető, ebben az ügyben a budai prépost *nem volt* peres fél. 3. A pernek az Óbuda feletti joghatóság nem egyedüli és nem is legfőbb tárgya volt, az óbudai iurisdictio csak az esztergomi érsek területi joghatóságának vitatása kapcsán, a dömösi, segedi és más királyi egyházak feletti általános fennhatósági vita részeként merült fel. Maga a per is sokkal „országosabb” jogok miatt kezdődött (királynékoronázás!), mint az „óbudai telepések lelki élete feletti jogok gyakorlása”. Ebből a perből nehéz volna az 1212. évi eladományozás melletti bizonyítékot kovácsolni.

3. Györffy szerint az 1212. évi eladományozásnak a „telepések lelki élete felett gyakorolt jogokból” való kiszorulásnál „fájdalmasabb” következménye volt a veszprémi püspökre nézve az, hogy kiszorult „a szőlők nedűinek tizedéből”. Úgy gondolja ti. az értekezés, hogy „egy 1269. után, a veszprémi püspökség által hamisított oklevélből... megtudjuk, hogy a tatárjárást és Benedek prépostságát (1238 előtt—1240) megelőzően Óbuda területének dézsmáit a budai prépost tartotta elfoglalva”⁷, ami természetesen királyi hozzájárulás nélkül nem történetelt meg. Az idézett 1269-i oklevél azonban mást mond: azt ti., hogy a budai káptalan a vitás tizedek behajtásának „jogába csak idők folyamán osont be” azon „ideiglenes és jóindulatból fakadó bortunella-adomány révén, amelyet a kegyes emlékü Bertalan hajdani veszprémi püspök tett a különös barátság kedvezéséből kevéssel a tatár pusztítás előtt Benedek akkori budai prépostnak...”⁸ Az oklevélből tehát kitűnik: a budai káptalannak Benedek prépostsága (1238 e.—1240) előtt semmi köze sem volt a vitatott tizedekhez. Ezzel sehogyan sem lehet kimutatni az 1212-es adományozást!

4. Györffy szerint „a jogilag hamis, de mondanivalója nagy részére nézve hiteles 1269-i oklevélből kiderül, hogy Óbuda egy része Benedek prépostsága idején kikerült a prépost joghatósága alól. Ezek a veszprémi püspök által is követelt jogok a következők: a bányai Boldogasszony egyház, mely nem más, mint a fejéregyházi királyi kápolna, valamint ennek filiája, a szent Margit kápolna (utóbb Óbuda plébániatemploma); e két egyház dézsmakörzete, nevezetesen a Bányához tartozó szőlőhegyek..., valamint a szent Margit egyházhoz tartozó Kovács-utca, a királyi kovácsok lakhelye... Tekintettel a két királyi kápolna visszavételére bizonyosra vehetjük, hogy IV. Béla visszavette az épülő királyi palota területét is”⁹ Ezzel szemben a *Gárdonyi* által kiadott oklevél szerint IV. Béla király ezt írta 1269-i oklevelében: „Teljesen kikutatva és megtudva az igazságot, értesültünk arról és teljességgel megtudtuk, hogy a budai

⁶ Györffy: Disszert. 179—180. — Az oklevél keltezési formulája: „Datum Laterani, Kalendis Aprilis, pontificatus domini Innocentii pape tertii anno nonodecimo”. *Gárdonyi*: Budapest tört. okl. eml. 13—14.

⁷ Györffy: Disszert. 180.

⁸ Budensis ecclesie capitulum per temporalem ac gratuitam concessionem quadrundam tunellarum vini, quas Bartholomeus pie recordationis quondam episcopus Vesprimiensis ob favorem amicitie specialis paulo ante cladem Tartarorum... Benedicto tunc Budensi preposito... fecerat... in ius percipiendi eadem decimas successu temporum subrepsisse... *Gárdonyi*: Budapest tört. okl. eml. I. 104.

⁹ Györffy: Disszert. 182—183.

territoriumon a bányai Szűz Mária egyháznak és az eme Szűz Mária egyház filiájának, a szent Margit kápolnának, (amelyhez az úgynevezett Kovács utca tartozik köztudomás szerint) a parochiájához tartozó tizedek, amelyeket Pápmál vagy Püspökmál, Előmál, Kereked és Bányaföld nevű szőlők után szoktak szedni és amelyeket a budai egyház káptalana lefoglalt, a veszprémi egyház jogosítványát képezik és hitelreméltó emberek előadásából a biztosnál is bizonyosabban tudjuk, hogy a budai egyház káptalana azon ideiglenes és jóindulaton alapuló bortunella-átengedés révén, amelyet a kegyes emlékü Bertalan hajdani veszprémi püspök a különös barátság kedvezéséből tett meg kevéssel a tatár pusztítás előtt... Benedek akkori budai prépostnak... osont be az idők múltával a tizedek beszedésének jogába... a veszprémi egyháznak mindazon előbb mondott jogait, amelyeket — ahogyan megtudtuk — csak világi segítséggel való bitorlás útján és királyi hatalmi szóval foglaltak el tőle a mi időnkben, azokat a tizedeket ti., amelyeket a budai egyház bitorolt... visszaadtuk, visszaállítottuk és alávettük a veszprémi egyháznak örök jogon való birtoklásra és az előbb említett Pál püspök atya kezébe adattuk...⁴⁰

Ez a szöveg kétségbevonhatatlanul azt mondja: a budai egyház a vitás tizedeket nemhogy nem Benedek prépostsága és a tatárjárás előtt vesztette el, hanem Benedek prépost maga is csak baráti adományul, ideiglenesen kapott bizonyos bortunellákat a veszprémi püspöktől, és a káptalan ezt a bortunella-adományt idők múltával, tehát *a tatárjárás után* „fejlesztette tovább” tizedszedési joggá. Az oklevél, amely „mondanivalója nagy részére nézve hiteles”, azt is kifejti, hogy a káptalan *IV. Béla segítségével* kaparintotta meg a tizedjogot, ennek még 1269-ben is élvezetében volt, és Béla ezt a jogot csak 1269-ben vette el a káptalantól és adta át a veszprémi püspöknek, Pálnak. Az oklevélből tehát éppen nem az derül ki, hogy Béla valamit is elvett volna trónraléptekor a káptalantól, hanem a káptalan éppen ő segítette bizonyos tizedek megszerzéséhez a tatárjárás után. *Az oklevél a királyi palota területéről és tulajdonjogáról* nem ír semmit, sem pedig a Szent Margit és a bányai kápolnák állítólagos visszavételéről, ami pedig Györfly feltevésének az alapja.

5. A királyi palota területének tulajdonjogáról az 1355. évi döntés tartalmaz fontos adatot. E szerint „a civitas, azaz oppidum oldalán lévő várat hajdan a budai egyház territoriumán rakták és építették fel, ezért várnagyunk a mondott vár címén egy arany márkát tartozott fizetni a prépostnak és a káptalannak, mivel pedig (a vár) a mi territorium-részünkhöz került, a prépost és a káptalan örök időkre mentesítették és felszabadították az egy márka fizetésétől”. Eszerint a káptalan az új királyi palota építésekor *nem* fosztotta meg a király (akár II. András, akár IV. Béla) a civitas-on kívül eső ama territorium tulajdonától, amelyen a palota felépült, hiszen éppen ezen territorium tulajdonának címén kapott a prépostság a várnagytól évente egy arany márkát 1355-ig! A territorium tulajdonában csak 1355-ben történt változás, amikor a király kezébe ment át és ezzel megszűnt az évi egy arany márka fizetése is. Az évi egy arany márka fizetése emellett azt is bizonyítja, hogy a káptalan 1355-ig birtokolta is és nemcsak elméletben tudhatta magáénak annak a territoriumnak a tulajdonjogát, amelyen a vár felépült.⁴¹ Az természetesen más kérdés, hogy ezt a tulajdonjogot

⁴⁰ *Gárdonyi*: Budapest tört. okl. eml. I. 104—106.

⁴¹ Bártfai Szabó L.: Pest m. 70. — A Bártfai Szabó L. által kiadott s ehelyütt idézett oklevél az 1355-inek 1356. évi átdolgozása ugyan, szövegük azonban az 1356-i betoldásokon kívül — azonos. Mivel B. Szabó L. ezen oklevelekkel kapcsolatos közlései általában hibásak, sőt helyenként az érthetelenségig zavarosak, 1971-ben a rendelkezésemre álló valamennyi 1355-ös és 1356-os (eredeti és átírt) példány alapján „I. Lajos király és Erzsébet anyakirálynő 1355. aug. 17-i és 1356. okt. 17-i oklevele” c. tanulmányomban mind a két szöveget helyreállítottam és kritikai tekintetben is feldolgoztam. (A Budapesti Történeti Múzeum Kézirattára.)

a káptalan koholt vagy interpolált oklevéllel is igazolhatta. Ez esetben a káptalan csalárd úton jutott őt meg nem illető jogokhoz. Akár hiteles azonban az állítólagos 1212. évi oklevél határleírása, akár megbízhatatlan, az 1355-i döntés említett szakasza szerint a káptalant *nem fosztották meg*, sem II. András, sem IV. Béla, a várnak helyet adó territorium tulajdonjától!

Györffynek tehát mindazokat az érveit, amelyekkel az 1212. évi adomány méreteit és IV. Béla állítólagos óbudai visszaszerző akcióját ki akarta mutatni, a bemutatott források nem igazolják, az 1355-i döntés pedig határozott ellenbizonyítékot tartalmaz. Ezért, amíg az 1269. évi oklevél Gárdonyi-féle kiadásának szövege helytelennek nem bizonyul, vagy az értekezésben kifejtett felfogását nem támasztja alá eddig fel nem használt esetleges új és kifogástalan adatokkal, mindaddig kellően nem igazolt állításnak kell tekintenünk azokat tételeit, amelyek Óbuda 1212. évi eladományozásának terjedelmére, az 1235. évi feltett visszavételére és az ezek következményeként Buda székhely jellegében és a városi szervezetben történt változásokra vonatkoznak. Ugyanígy és ugyanazért legalábbis további bizonyításra szorul, nézetem szerint, az a véleménye, hogy „Óbuda királyi része 1235-ben nyerte vissza korábbi szabad helyzetét”,¹² és az is, hogy a garamszentbenedeki apátság javára II. András nevében gyártott kiváltságlevél hamisításának terminus post quem-je 1235.¹³

5. Az 1269. okt. 3-i oklevél kritikájához

Salamon Ferenc IV. Bélának ezt a budai történet szempontjából sarkalatos jelentőségű és a disszertációban, valamint a jelen tanulmány előző lapjain is többször idézett oklevelét „több, mint gyanús” forrásnak minősítette¹. Szentpétery nyilatkozata szerint azonban „az eredeti oklevél kifogástalan”². Az oklevélről az értekezés a következő kritikát tartalmazza: „IV. Béla halálával Pál püspök elérkezettnek látta az időt, hogy akcióba lépjen. Terjedelmes hamis oklevelet készített — mint királynéi kancellár, a legkorszerűbb kiállításban —, amely szerint IV. Béla 1269. október 3-án megbánta bűneit, amelyet (!) a veszprémi püspök ellen sorozatosan elkövetett és egyebek mellett visszaadta neki a királyi egyházakat... Elég végigolvasni azt a királyhoz nem méltó és indokolatlan megalázkodást, amely az oklevél hangján végigvonul, hogy megítéljük: ilyen oklevelet a királyi méltóságot mindig szigorúan őrző IV. Béla nem adhatott ki. Emellett az oklevél írója a margitszigeti apácakolostor alapításának előadásánál tárgyilag is olyan ellentmondásba keveredett, amellyel leleplezte, hogy az oklevél nem IV. Béla kancelláriájából, hanem hamisító kezéből származik. A hamisítás külsőleg jól sikerült...”³ „A veszprémi püspökkel

¹² Györffy: Disszert. 188.

¹³ Uo. 188. — Mindez pedig azt is jelenti, hogy a Doma-féle oklevél, mely a király (ó)budai curiáját említi, keletkezhetett 1212 után, azaz 1213-ban is, s területe királyi használatában IV. Béláig nem történt szakadás.

¹ Salamon F.: Budapest története. III. Budapest, 1885. 32—33.

² Szentpétery: Krit. jegyz. 1617. reg.

³ Györffy: Disszert. 274—275.

való ellentét már a kolostor felszentelésekor kirobbant, amikor a püspök a jelen lévő király, főurak és főpapok előtt tiltakozott a vári Boldogasszony-egyház kegyuraságának átadása ellen. Tanúskodik erről az az 1269-i hamisítvány, amelyet a veszprémi püspök a maga követeléseit támogatására 1270 után készített, s amelyben elkövette azt a botlást, hogy 1235. táján az apácák anyagi ügyeinek képviselőiként a domonkos barátokat jelölte meg, holott akkor még a budai prépost volt prókátoruk és patrónusuk⁴. Megvizsgálva a szóban forgó oklevélnek a domonkosrendieket említő részletét, amelyet a disszertáció 304. oldalán a 132. jegyzetben Gárdonyi kiadásának 105. oldaláról idéz, teljesebb szövegkörnyezetben az alábbi helyet találjuk: „... Ipsa Vesprimiensis [sic] ecclesia indignatione nostra prepediente, quam incurrerat propter Zlandum voto electionis libere assumptum in presulem seu receptum contra nostre propositum maiestatis, suam exequi iustitiam non valente, in ecclesiam etiam beati Iacobi apostoli Bude similiter existentem prope Aquas Calidas, quam quidam aule maiestatis nostre clericus defensione nostre potentie in exemptam nisi sunt erigere plebaniam, et tributum unius ponderis, quod a singulis tunellis vini de Buda vel in Budam deferendis dari consuevit eidem ecclesie et persolvi, simul cum ecclesia Beate Virginis Marie in Monte Budensi noviter fabricata, vocata plebania apud vulgos (! Gárdonyi észrevétele), quam ob instantiam fratrum Predicatorum et demum filie nostre carissime domine Margarete specialem dilectionem et favorem sanctimonialibus monasterii Beate Virginis in Insula Danubii non sine gravi Vesprimiensis ecclesie preiudicio nostra potestate de facto anneximus, conferentes eidem Vesprimiensi ecclesie, in cuius diocesi est fundata cum capellis in eodem territorio tam factis, quam in posterum faciendis, subiectas iure ordinario profitemur, sicut iidem fratres ordinis Predicatorum ac sanctimonialiales in dedicatione monasterii Virginis Gloriose Zlando epscopo ipsam dedicationem prohibente appellatione legitima interiecta nobis et pluribus baronibus regni nostri presentibus hoc recognoverunt manifeste, assumptentes satisfactionem plenariam de preteritis exhibere et de futuris Vesprimiensis ecclesie iacturis in posterum abstinere emergentibus ex premissis”. Ennek szerintünk pontos magyar fordítása ez: „Mivel a veszprémi egyház ama neheztelésünktől gátolva, amelyet Zlandusnak felségünk szándéka ellenére a szabad választás szavazata útján püspökké történt emelése vagyis elfogadása miatt vont magára, nem volt képes jogait érvényesíteni, Szent Jakab apostolnak Budán Felhévíz mellett levő egyházára nézve is (amelyet felségünk udvarának némely klerikusai hatalmunk védelme alatt exemptus plébániává igyekeztek emelni), és ama egy nehezéknyi tributumra nézve is (amelyet minden tunella Budára vagy Budáról szállított bor után szoktak ugyanannak az egyháznak adni és fizetni), a Boldogságos Szűz Máriának a budai hegyen újonnan épült és a nép körében plébániának nevezett egyházával együtt (amelyet a domonkos barátok kérésére, és ezenkívül igen kedves leányunk, Margit úrnő iránt különös szeretetből és jóindulatból a veszprémi egyház súlyos sérelmére hatalmunkkal de facto a Boldogságos Szűz dunai szigeten lévő monostorának apácáihoz csatoltunk adományozva) elismerjük, hogy a veszprémi egyháznak, amelynek egyházmegyéjében alapították, rendes jogon alá vannak vetve, az ugyanama territoriumon épült vagy még építendő kápolnákkal egyetemben, amint ezek a domonkos barátok és apácák is elismerték ezt nyilvánosan a mi és országunk számos bárójának jelenlétében a dicsőséges Szűz monostorának felszentelésekor, amikor törvényes fellebbezést vetvén közbe, Zlandus püspök a felszentelés ellen tiltakozott, az előbbiekkal kapcsolatban magunkra vállalva a veszprémi

⁴ Uo. 303—304.

egyház múltbeli károsodásaiért teljes elégtétel adását, a jövőben felmerülhetők-től pedig tartózkodást". Ez a szöveg a domonkosrendieket két ízben vitathatatlanul szerepelteti: első ízben akkor, amikor kéri a királytól a monostor részére a Boldogasszony-egyház adományozását, másodízben pedig akkor, amikor a felszentelés alkalmával elismerteti velük a veszprémi püspökségnek a Boldogasszony-plébániához fűződő jogait. A történést meggondolkoztató mozzanat éppen ez. Ám a dominikánusoknak az oklevélben vitathatatlanul tulajdonított két aktus egyike sem olyan, hogy ezek alapján őket „az apácák anyagi ügyeinek képviselőivé” lehetne nyilvánítani. Az értekezés szerint „bizonyos, hogy a lelki gondozás kezdettől a kolostort látogató domonkosokra hárult”⁵. Ezzel a szereppel nagyon is összefér a nekik az oklevélben tulajdonított fellépés. A barátoknak az értekezés szerint juttatott „anyagi ügyek képviselőségét” viszont akkor lehetne csak igazolni, ha rájuk vonatkoznék az oklevél bemutatott „assumptmentes satisfacionem” passzusa, amely tényleg anyagi ügyekkel való foglalkozást jelent. Csak hogy ez pontatlan értelmezés! Az elégtételvállalás a szöveg szerint a veszprémi egyházat ért, többrendbeli károsodásért történik („de preteritis... iacturis”): a pluralis ablativus világosan mondja, hogy *többféle* kárról van szó. Az oklevél idézett szakasza három ilyen sérelemről tud: a Szent Jakab-egyház exempt plébániává tétele, a bor-tunellák után nehezék-vám ügye és a várhegyi Boldogasszony-egyház eladományozása. A veszprémi püspökségnek mindezekért ígéri az elégtételt az oklevél. A domonkosrendieknek azonban ezek közül csak a Boldogasszony-egyház ügyéhez volt közük, a másik kettőhöz nem. Következésként ők elégtételt csak a Boldogasszony-egyház ügyében ígérhettek volna, a másik kettőében nem. Mivel azonban a szövegben nemcsak egy, hanem *több kár* miatti elégtételadásról van szó, világos, hogy a satisfactio teljesítését nem a barátok, hanem a *király* vállalja, aki a károkat Zlandus püspökké választása feletti haragjában okozta a veszprémi egyházmegyének. Ez a magyarázat nyelvtani szempontból is korrekt, mert az *assumptmentes* többesszámú participium megegyezik a többesszám első személyű *nos* alannyal. Az oklevélben ezért a dominikánusok egyáltalán nem tűnnek fel úgy, mint az „apácák anyagi ügyeinek képviselői”, és ezzel elesik az oklevéllel szemben támasztott leleplező erejű ténybeli ellentmondás vádjá, ami az oklevél hitele elleni kifogás alapja volt. A másik kifogás az oklevél ellen Béla túlzottnak és szokatlannak minősített megalázkodása. A szövegből kivehetően azonban itt a nemrég meghalt fia túlvilági boldogságáért és a maga üdvösségéért rettegő apa megalázkodásáról van szó, amely ha „királyhoz nem méltó és indokolatlan” lehetett is, „a királyi méltóságot mindig szigorúan őrző IV. Béla” életének megszokott körülményei közt, semmiképpen sem volt az a Mors Imperator színe előtt meggörnyedő középkori király rendkívüli gyászának súlyos idejében. Az oklevélnek ezek a részletei aligha alkalmasak a hamisság vádjának alátámasztására. A kérdés itt sokkal inkább az, mi lehetett a szerepe a veszprémi püspöknek és más egyházi személyeknek a király lelki válságának felkeltésében és elmélyítésében, mennyiben befolyásolták Bélát ilyen körülmények közt a veszprémi egyházmegyére kedvező intézkedések tétele érdekében és mennyiben bírták rá saját korábbi tetteinek az oklevélben olvasható, sajátos megítélésére. A veszprémi püspöknek talán nem kellett „az akcióba lépéssel” Béla megholtáig várnia.

⁵ Uo. 302.

FÜGGELÉK

II. András királynak a budai káptalan részére 1212-ben adott (állítólagos) oklevélpárja

I.

EREDETIJE: Nincsen. — ÁTÍRTA: A. János kalocsai érsek, királyi kancellár 1295. jan. 12-én. Pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltára Capsa Budensis I., fasc. 1., nr. 10. (Magyar Orsz. Lt. Filmtára.) B. IV. László király 1273. aug. 24-én, I. Károly 1328. ápr. 18-i átíró oklevelében. Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára Armales nr. 22. (Magyar Orsz. Lt. Filmtára.) C. Esztergomi káptalan 1332. márc. 31-én. Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára Instr. regnicolarum B. 31. (Magyar Orsz. Lt. Filmtára.) D. Pozsonyi káptalan 1720. ápr. 8-án. Magyar Orsz. Lt. Dl. 67. E. Pozsonyi káptalan 1759. dec. 16-án. Magyar Orsz. Lt. Dl. 18. F. Pozsonyi káptalan 1761. ápr. 8-án. Magyar Orsz. Lt. Dl. 17. Mivel egy-két helynevet valószínűleg I. Lajos király is átvett II. András 1212. évi okleveléből, azért a megfelelő helyeken az ő okleveleire is utalunk. Így: G. I. Lajos 1355. aug. 26. Pozsonyi káptalan 1720. febr. 28. Magyar Orsz. Lt. Dl. 22.480. (Bártfai Szabó L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935. 79—82.) H. I. Lajos 1356. okt. 17. Zsigmond 1412. júl. 19. Veszprémi káptalan hiteleshelyi lt. Metales 10. (Bártfai Szabó L.: Pest megye történetének okleveles emlékei. Budapest, 1938. 66—73.) — KIADTA: *Katona, St.*: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae. V. Posonii et Cassovie, 1783. 157.; Batthyányi, Ign.*: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium. II. Albae Carolinae, 1827. 299.; Fejér, G.*: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. III/1. Budae, 1829. 121—124.; Gárdonyi A.*: Budapest történetének okleveles emlékei. (Monumenta diplomatica civitatis Budapest.) I. Budapest, 1936. 6—11. — KIVONATAI: *Wenzel G.*: Budai regesták. Magyar Tört. Tár I. (1855) 77.; *Teutsch, G. D.—Firnhaber, Fr.*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. I. Wien, 1857. (Fontes rerum Austr. 2. Abt. XV.) XXI.; *Knauz N.*: A budai káptalan regestái. Magyar Tört. Tár XII (1863) 6.; *Zimmermann, Fr.—Werner, C.*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. Hermannstadt, 1892. 15.; *Szentpétery I.*: Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) I. Budapest, 1923. 272. reg. — IRODALMÁT és KRITIKÁJÁT l. az Értekezésben. — E részben felhívom még a t. kutatók figyelmét arra, hogy a közölt oklevelek (I., II.) szavainak az ipszilonjain (y) sokszor egy vagy két pont látható. Mivel ezeket — nyomdatechnikai okokból — nem jelezhetjük, azért kritikai munkájukban szíveskedjenek megtekinteni az eredeti példányokat is.

II.

EREDETIJE: Hártján, plicaval, függőpecsét számára készült bevágásokkal. Hátán (XIII—XIV. századi, kézzel írt) következő rájegyzés olvasható: „Super iudicio ville Budensis, tributo fori cum chibronibus vinearum et quatuor tyminis salium extra regnum deferendis sine tributo et territorio ac metis”. — FÉNYKÉPE: *Gárdonyi*: Budapest tört. okl. eml. I. 1. melléklet. — KIADTA: *Katona*: i. m. V. 154.; *Batthyányi*: i. m. II. 305.; *Fejér*: CD. III/1. 118.; *Gárdonyi*: i. m. I. 6—11. — KIVONATAI: *Wenzel G.*: Budai regesták. Magyar Tört. Tár I. (1855) 77.; *Teutsch, G. D.—Firnhaber, Fr.*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. I. Wien, 1857. (Fontes rerum Austr. 2. Abt. XV.) XXI.; *Knauz N.*: A budai káptalan regestái. Magyar Tört. Tár XII (1863) 7.; *Zimmermann, Fr.—Werner, C.*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. Hermannstadt, 1892. 15.; *Szentpétery*: Krit. jegyz. 280. reg. — IRODALMÁT és KRITIKÁJÁT l. az Értekezésben.

I.

In nomine sancte trinitatis et indiuidue unitatis^a. Andreas dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie^b, Lodomerieque rex in perpetuum. Calumpniosa falsitas linguis detractorum^c glutino sue uenositatis^d inherens sub honestatis tegmine suam

II.

In nomine sancte trinitatis et indiuidue unitatis. Andreas dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerieque rex in perpetuum.

solet palliare maliciam, ut^e auditorem facilius inficiat et corrumpat, per quod sepe dampnatur veritas^f et in iniuriam uidemus^g iura conuerti. Verum sepulta ueritas^h, licet ad tempus contempta lateat, in lucem tamen rediens amissum prius fauorem consequitur, vel utⁱ aurum in luto positum valoris sui meritum radiorum splendore testatur.

Cum itaque ex lapsu fragilitatis humane contigerit nos ad malignam quorundam suggestionem aurem nimis credulam eathenus^k inclinasse, quod Budensem ecclesiam quibusdam rationibus suis, que inferibus sunt notate, quibus ab antecessoribus nostris ab antiquo dotata fuerat, duxerimus minus licite dampnificandam, nos postmodum conscientiam nostram perspicacius consulentes^l, ex communi et concordia principum nostrorum, qui ad discussionem^m huius negotiiⁿ in regali consistorio congregati^o fuerant, assertionem comperimus, que^p bone memorie antecessores nostri illustres reges Hungarie Budensi ecclesie amnia illa, quibus, ut^q prediximus, dampnificaueramus eandem, ab antiquis temporibus contulerint^r in dotem et eadem ecclesia omnium illorum tamquam^s dotis proprie fuerat^t usque^u ad tempus spoliationis predictae quietam possessionem gauisa, uidelicet terre, in qua tam ecclesia, quam uilla^x Budensis^z est posita, iudicij tocus uille^{a1}, tributum fori cum cybrionibus^{b1}, uinearum et territorio adiacenti, cuius metas in presenti scripto diligenter fecimus annotari.

Nos igitur, quorum interest abolere mendacium et ueritatem^{c1} iustitiamque tueri, de consilio principum nostrorum memorate Budensis ecclesie prenominate^{d1} rationes suas, quas abstuleramus, eidem in integrum restitimus eamque in possessionem earum per fidelem nostrum Marcellum comitem iterato fecimus introduci, reuocantes in irritum,

Inter varia humane sollicitudinis exercicia hoc nobis ad prouentum salutis eterne pre ceteris conferre dinoscitur, quod ecclesias dei in suo iure pro debito nostro conservantes beneficia ab antecessoribus eis collata modis omnibus illibata conseruare, manutene et deffendere studeamus.

Cum itaque ad malignam quorundam suggestionem aurem nimis credulam nos contigerit eatenus inclinasse, quamobrem Budensem ecclesiam quibusdam rationibus ac possessionibus suis, quibus a largitate predecessorum nostrorum dotata fuerat et ditata, denudassemus et postmodum anime nostre salubriter consulere sitientes

omnia illa, que recolende memorie illustres Hungarie reges Budensi ecclesie contulerant, in integrum absque ulla diminutione eidem ecclesie reddidimus,

scilicet uille Budensis iudicia, tributum fori cum chibrionibus uinearum et quatuor tuminis salium extra regnum per Posonium siue per Mussun, sicut in autentico preclare memorie fratris nostri H(emerici) regis continetur, absque contradictione cuiuslibet et tributum exactione deportandis.

Nos igitur, quorum est abolere mendacium et ueritatem iustitiamque tueri, de consilio principum nostrorum memorate Budensis ecclesie prenotatas possessiones suas, quas bstuleramus, eidem

per fidelem nostrum Marcellum comitem iterato fecimus reassignari, reuocantes in irri-

quicquid in contrarium ad suggestionem aduersarie partise¹ uidebimur¹ concessisse aut scriptis regalibus confirmasse. Territorium itaque Budensis ecclesie hys metis concluditur: Prima meta stat inter Budam et Calidas Aquas, uidelicet lapis rotundus cohoptus¹ in terra, et inde uadit¹ ad crepidinem uallis¹¹ et ascendit¹ in¹¹ locum, qui dicitur WzahasHegem¹ et inde uadit¹ ad montem, qui Morolhel dicitur⁰¹. Inde ad lapidem, qui wlgop¹ dicitur Chemarkwq¹ et inde descendit¹ ad^{s1} uallem¹ et ducit inter duas uias et inde uadit ad angulum^{u1} Verhardy^{x1} et inde ascendit^{z1} ad uineas^{a2} Guerchey^{b2} et ibi est meta terrea et inde uadit^{c2} ad finem uilled² Guerchey^{e2} et ibi est meta et inde uadit^{f2} superius ad lapidem perforatum et inde descendit sub montem Hyges^{s2} et ibi est meta de terra et inde uadit^{h2} metatim ad uiamⁱ² transeundo collem et ibi est meta et inde uadit^{k2} metatim ad montem, qui dicitur Pilisheg^{l2}, et inde metatim descendit^{m2} ad magnam uiamⁿ² Strigoniensem et ibi est meta et inde ascendit^{o2} ad medium montis Tebewrap^{p2} et inde cum tribus villis, uidelicet^{q2} Meger^{r2} et duabus villis Pazanduk^{s2} participando uadit^{t2} usque^{u2} Danubium.^{x2} Considerantes uero quod plus ledit rediuiua cicatricis incisio, quam uulneris^{z2} impressio primitiua, supradicte ecclesie Budensia^{a3}, ne simili postmodum spoliacione grauetur, in posterum providentes, firmiter et expresse statuimus et regali auctoritate sancimus^{b3}, quod eadem ecclesia totam terram, que supradictis^{c3} metis concluditur, et iudicium eiusdem terre et ville in ea posite^{d3} siue uillarum^{e3}, si que sunt in eodem territorio de cetero construend^{f3}, nec non^{g3} et tributum fori cum cybrionibus^{h3} uinearum, sicut in priuilegio clare memorie. H. (emerici) fratris nostri regis illustris clarius continetur, et tymniosⁱ³ etiam salium, quos idem H. (emericus) rex eidem ecclesie pro remedio anime sue concessit, sub ea libertate, que in eiusdem regis autentico est expressa, usque ad confinium regni nostri^{k3} transportandos, perpetuo et integro iure possideat. Nullus preter prepositum Budensem^{l3} in Budensi uilla^{m3} seu territorio iudicare, nullus eidem ecclesie tributum fori uelⁿ³ cybriones uinearum^{o3} contra priuilegium eiusdem auferre presumat.^{p3} Si quis autem in prefate ecclesie terra commorans vel postmodum commoraturus^{q3} iudicio prepositi Budensis astare contempserit, terra eiusdem ecclesie omnino priuetur et terminos eiusdem^{r3} terre alias habitaturus^{s3} excedat. Et ut hoc ratum permaneat

tum, quicquid in contrarium ad suggestionem aduersariorum ecclesie prelibate concessisse uidebimur aut scriptis regalibus confirmasse. Territorium uero Budensis ecclesie metis talibus circuncingitur: Prima meta est inter Budam et Calidas Aquas, uidelicet lapis rotundus copertus in terra et inde uadit ad crepidinem uallis et ascendit ad locum, qui dicitur Vzhashage et inde uadit ad montem, qui dicitur Monneroshig et inde uadit ad lapidem, qui ulgo dicitur Cemarku et inde descendit in uallem et ducit inter duas uias et inde uadit ad agrum Werhardi et inde ascendit ad uineas Guerche ibique est meta terrea et inde uadit ad finem uille Gurche et ibi est meta et inde uadit superius ad lapidem perforatum et inde descendit sub monte Hozest et ibi est meta de terra et inde uadit metatim ad uiam transeundo collem et ibi est meta et inde metatim uadit ad montem, qui dicitur Pelishig et inde metatim descendit ad magnam uiam Strigoniensem et ibi est meta et inde ascendit ad medium montis, qui dicitur Tebeura et inde cum tribus uillis, uidelicet Meger et duabus villis Poucernic participando uadit usque Danubium. Preterea

ut supradicta ecclesia nostra Budensis maiori et ampliori gaudeat libertate, firmiter et expresse statuimus et regia auctoritate sancimus,

ut nullus bilotus, nullus comes, comes curialis siue aliquis alter populum Budensis ecclesie preter loci eiusdem prepositum quoquo casu preumat de cetero iudicare.

Statuentes etiam, ut si quis super terra sepedicte ecclesie commorans vel commoraturus iudicio Budensis prepositi astare contempserit, terra ecclesie eiusdem priuetur omnino et terminis eiusdem terre alias habitaturus excedat. Ut autem

et nullo tempore retractandum, presenti pagine sigilli nostri testimonium fecimus adhiberi. Datum per manus magistri Thome, aule regie cancellary, Cybiniensis^{t3} et Wesprimiensis^{u3} prepositi, anno ab incarnatione domini . M^o . CC^o . XIJ^ox³, venerabili Iohanne Strigoniensi archiepiscopo, reuerendo Bertholdo^{z3} Colochensi archiepiscopo et woýuoda^{a4} existentibus, Kalamano^{b4} Quinqueecclesiensi, Bolezlao^{c4} Wacien-
si^{d4}, Kathapano^{e4} Agriensi, Sýmone^{f4} Waradiensis^{g4}, Desiderio Chenadiensih⁴, Výllamoⁱ⁴ Transsiluano^{k4}, Gothardo Zagrabien-
si, Petro Iauriensis^{l4}, Roberto^{m4} Wesprimiensisⁿ⁴, ecclesias feliciter gubernantibus, Banko^{o4} palatino et Keurusiensi^{p4} comite, Michaele^{q4} bano existentibus, Iula Bachiensis^{r4} et curiali comite, Andrea Budrugiensis^{s4}, Mýket^{t4} Býcoriensis, Ochuz Supruniensis^{u4}, Nicolao Posoniensi comitatus tenentibus^{x4}, regni nostri anno actauo.

hoc ratum permaneat et nullo tempore retractandum, presenti pagine sigilli nostri testimonium fecimus adhiberi. Datum per manus magistri Thome, aule regie cancellary et Scybiniensis prepositi anno ab incarnatione domini . M . CC . XIJ . , venerabili Iohanne Strigoniensi archiepiscopo, reuerendo Colocensi Bertholdo archiepiscopo et woiauada existentibus,

Bancone palatino et Keweien-
si comite,

Iula Bachiensis et curiali comite, Nicholao curiali comite regine et comite de Ge Gevr, comitatus tenentibus, regni nostri anno VIII°.

JEGYZETEK

- avnitatis *B, C*
 bGalicie *C*
 cdictatorum *B*
 dvenositatis *B, venesiositatis C, venenositatis D, E, F*
 eut *C*
 fueritas *C*
 gvidemus *B*
 hveritas *B, C*
 ivelud *B, velut C*
 keatenus *B, C*
 lconsulentes *B, C, D, E, F*
 mdiscutionem *C*
 nnegotii helyett regni *a C-ben*
 ocongregati hiányzik *a C-ben*
 pquod *B, C*
 qvt *B, C*
 rcontulerunt *B, C*
 stanquam *C*
 tfuerant *C*
 uvsque *C*
 xvilla *B, C*
 zBudensis helyett eiusdem *a D-ben*
 a¹ ville *C*
 b¹ chýbrionibus *B, C; chibrionibus D; cybrionibus E, F*
 c¹ ueritatem *C*
 d¹ prenotatas *B, C*
 e¹ contrarium adversariae partis ad suggestionem *D*
 f¹ videbamus *B, videbimur C*
 g¹ coopertus *B, C, D, E, F*
 h¹ vadit *B, C*
 i¹ vallis *B*
 k¹ ascendit *B, C, D, E, F*
 l¹ ad *B, C*
 m¹ Vzahashage *B; Vzashege C; Bábashegye D; Wzashhege F; Huzahaza hegye G; Vzahazhegye H*
 n¹ vadit *B, C*
 o¹ qui dicitur Monorosheg *B; qui dicitur Monoroshig C; morolhel D; Monyoroshegy G; Monýrosheg H*
 p¹ uulgo *B*
 q¹ Chemarkeu *B; Zamarku C; Chemarkeö D, F; Chemar Kew E*
 r¹ descendit *B, C, D, E, F*
 s¹ in *B, C*
 t¹ vallem *B, C*
 u¹ agrum *B, C*
 x¹ Wethardy *B; Verhardi C, D, E, F*
 z¹ ascendit *B, C*
 a² výneas *B; vineas C*
 b² Guerche *B; Gurche C; Guerchey E, F*
 c² vadit *B, C*
 d² ville *C*
 e² Guerche *B; Gurche C; Guerchey E, F*
 f² vadit *B, C*
 g² descendit sub monte Hýges *B; descendit sub monte Hegis C; descendit sub montem Heges D; descendit sub montem Hyges E, F*
 h² vadit *B, C*
 i² viam *B, C*
 k² vadit *B, C*
 l² et inde [metatim] vadit ad montem, qui dicitur Peliz heg *B; et inde metatim vadit ad montem, qui dicitur Pelis Hig C; Pilis Hegy D; Pilis Heg E, F*
 m² descendit *B, C*
 n² uiam *C*
 o² ascendit *B, C*

- p² montis, qui dicitur Tebevra B; montis, qui dicitur Thebeora (Thebeara) C; -To-
 bewra D; -Tebesere G; -Thebesery H
 q² videlicet B, C
 r² Megyer D; Megyer H
 s² Poucernic B, C
 t² vadit B, C
 u² vsque B, C
 x² ad Danubium B; ad Danobium C
 z² wlnaris B; vulneris C, D, E, F
 a³ ecclesie nostre Budensi B, C
 b³ sanximus C
 c³ suprascriptis B, C
 d³ eiusdem ville et terre in ea posite B
 e³ villarum B
 f³ construendo D
 g³ nec non B, C
 h³ chybrionibus B, C; cybrionibus D; cýbrionibus E, F
 i³ thýminos B; týminos C; tyminios D; tyminios E, F
 k³ usque ad regni nostri confinium B, C
 l³ preter Budensem prepositum B, C
 m³ uilla C
 n³ vel B, C
 o³ chybriones vynearum B; chybriones vinearum C; cybriones... D, F; cýbriones... E
 p³ auferre presumat B; auferre (*a margón*) presumpmat a C-ben
 q³ moraturus B, C
 r³ ipsius B, C
 s³ habitaturus B, C
 t³ cancellary et Chýbiniensis B; — et Cýbiniensis C; — Cybiniensis D; — Cybinien-
 sis E, F
 u³ Vesprimiensis C; Veszprimiensis D, E, F
 x³ millesimo CC XIJ B; millesimo ducentesimo duodecimo D, E, F
 z³ Bertoldo Colocensi archiepiscopo B, C, D, F
 a⁴ wýwoda B; woiuoda C; vaivoda D; vojvoda E; wojvoda F
 b⁴ Calano B, C; Kalano D, F
 c⁴ Boleslao D, F; Boleszlao E
 d⁴ Vachýensi C; Vacziensi D, E; Vacziensi F
 e⁴ Cathapo B; Cathapano C; Katapano D, E, F
 f⁴ Simone D, E, F
 g⁴ Varadiensi D, E
 h⁴ Chanadiensi C, F; Csanadiensi D
 i⁴ Wýllermo B; Willermo C; Villamo D; Villermo E; Villelmo F
 k⁴ Transiluano B, C; Transyvano D; Transýlvano E; Transýlvano F
 l⁴ Geuriensi B, C
 m⁴ Roberto B, C
 n⁴ Vesprimiensis C, D; Weszprimiensis E, F
 o⁴ Banc B
 p⁴ Keweiensi B, C; Keórósiensi D; Keóvisiensi E; Keórósiensi F
 q⁴ Mýcaele B; Mýkaele C; Michaële E
 r⁴ Bachýensi C; Bacsziensi D, E, F
 s⁴ Budrigiensi C; Bodrogiensi D; Budrogiensi F
 t⁴ Mýca Býcoriensis B; Mýka Býhoriensis C; — Bihoriensis D, E, F
 u⁴ Suprvniensi B; Soproniensis D
 x⁴ tenentibus *hiányzik a B-ben*

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER HAUPTSTADT
BUDAPEST IM ZEITALTER DER ARPADEN

Eine der wichtigsten Fragen für den ersten Zeitabschnitt in der Entwicklung der Städte Buda und Pest zur Landeshauptstadt: Ist es feststellbar, dass der König von Ungarn auf dem Gebiet des Kollegialkapitels von Óbuda zwischen 1212 und 1235 eine Kurie besass und — wenn ja, hat er sie zeitweise auch wirklich benützt?

Für die Beantwortung dieser Frage sind die folgenden fünf Urkunden von entscheidender Bedeutung:

1. Die undatierte, auf, bzw. um das Jahr 1213 anzusetzende, glaubwürdige Urkunde eines gewissen *Doma*, deren Urheber in der Kurie von Buda (*in curia Budensi*) Zahlungsverpflichtungen nachkommt;

2. und 3. das in seiner Glaubwürdigkeit angezweifelte Urkundenpaar König Andreas II. vom Jahre 1212, das unter anderem von der Verschenkung des Gebietes von Óbuda an das dortige Kapitel berichtet;

4. die ebenfalls angeblich unechte, nach 1212 datierte Urkunde des Königs, die die Wächter des Königspalastes in Óbuda (*de custodibus regie domus*) und die dort lebenden Diener der Würdenträger des königlichen Hofes erwähnt;

5. Bélas IV. — angeblich gefälschte — Urkunde von 1269 über eine Wiedergutmachung der dem Bistum Veszprém zugefügten Schäden.

Auf die erste, seinerzeit von Karácsonyi nur teilweise benützte, danach in Vergessenheit geratene Urkunde stiess der Verfasser; er stellte ihren unschätzbar grossen Wert in Hinsicht unseres Themas sowie ihren Beleg für die Entstehung der Hauptstadt fest.

Demgegenüber beschäftigt das Urkundenpaar Andreas II. von 1212 seit fast zweihundert Jahren die Forscher der Geschichte der Hauptstadt. Noch kam es zu keinem endgültigen, einhelligen Ergebnis, da einige Historiker beide Urkunden für glaubwürdig halten, während andere sie als Fälschungen verwerfen. Nach Szentpétery und den ihm Folgenden sei die längere Variante des Urkundenpaares glaubwürdig, die kürzere hingegen deren gefälschte Kurzfassung. Neuerdings behauptete G. Györffy, beide Exemplare seien gefälscht, doch bewahre das kürzere den Text der verlorenen Originalurkunde treuer.

Im Verlaufe der wissenschaftlichen Bewertung der aufgezählten Urkunden wurden letzter Zeit zwei gegensätzliche Behauptungen aufgestellt. Der Verfasser zog aus der Urkunde des *Doma* und aus mehreren Angaben von Rogerius die Schlussfolgerung, dass die ungarischen Könige um die Wende des 12. Jahrhunderts im geographischen Zentrum des Landes — neben Familienzentrum Gran (Esztergom) und dem sakralen Zentrum Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) — in Óbuda einen neuen Verwaltungs- und Regierungssitz gründeten und ihn auch bis zum Mongoleneinfall benützten. Zur selben Zeit aber verwarf Györffy wegen der Schenkung von Óbuda an das Kapitel im Jahre 1212 das von Karácsonyi festgestellte Datum der Urkunde von *Doma*. Er setzte sie auf die Zeitspanne zwischen 1209 und 1213 an und behauptete weiterhin, Óbuda sei als Königssitz in der Zeit von Imre und Endre — ausgenommen die Zeit zwischen 1205 und 1212 — in den Hintergrund gedrängt worden; erst Béla IV. hatte Óbuda wieder zur königlichen Residenz und zum zentralen Verwaltungssitz erhoben. „Deshalb kann man den Baubeginn der königlichen Kurie, des Palastes, mit dem Jahr 1235 ansetzen.“ Seiner Meinung nach wurde die nach 1212 ausgestellte und die Wächter der königlichen Kurie

in Óbuda erwähnende, gefälschte Urkunde in der zweiten Hälfte des dreizehnten Jahrhunderts verfasst. Somit sei die Aussage über eine königliche Kurie seiner Ansicht nach für den Beginn des dreizehnten Jahrhunderts nicht verwendbar. Der Verfasser hingegen kam zu dem Ergebnis, dass die Urkunde auch als Fälschung noch in die Zeit König Andreas II. passe; deshalb kann sie Györffys Theorie von einem angeblichen Rückerwerb durch Béla IV. im Jahre 1235 nicht unterstützen. Diese Theorie ist schon deshalb nicht vertretbar, weil sie auf irriger Auslegung mehrerer Stellen der — bisher nicht glücklich kritisierten — Urkunde von Jahre 1269 beruht und keine Aussage über Gebiet und Eigentumsrecht des Königspalastes enthält.

Über das Eigentumsrecht am Gebiet des Palastes in Óbuda gibt nach Meinung des Verfassers die Entscheidung König Ludwigs I. und der Königinmutter Elisabeth von 1355 Aufschluss. Hiernach — so lesen wir in der Urkunde — „war die an einer Seite der civitas, d. h. des oppidum, befindliche Burg seinerzeit auf dem Territorium der Budaer Kirche (Kapitels) errichtet und erbaut worden, weshalb unser Kastellan verpflichtet war, ob gennanter Burg dem Probst und dem Kapitel eine Goldmark zu zahlen; weil aber (die Burg) unserem Territorium-Anteil zufiel, erlöste und befreite der Probst und das Kapitel (den Kastellan) für ewige Zeiten von der Zahlung der einen Mark“. Dieser Urkunde nach raubte also der König nicht (ganz gleich, ob Andreas II. oder Béla IV.) bei Errichtung des Palastes dem Kapitel das Eigentumsrecht am ausserhalb der civitas liegenden Territorium; erhielt doch gerade auf Grund des Eigentumsrechtes an diesem Territorium die Probstei bis zum Jahre 1355 (jährlich) eine Goldmark!

Ein Bestehen des bereits um 1200 errichteten Königspalastes in Óbuda zwischen 1212 und 1235 lässt sich demnach auf Grund der unter Nr. 2. bis 5. angeführten Urkunden nicht leugnen.

Zur Bekräftigung seiner Angaben war der Verfasser um die Schaffung einer noch festeren Basis bemüht: sowohl vom sphragistischen wie vom philologischen und textkritischen Standpunkt aus klärte er die Beziehung der kürzeren und der längeren Variante der Urkunde von 1212 zueinander; er wies die ältere Fassung der längeren Urkunde nach, bzw. die Tatsache, dass der Text der kürzeren Fassung auf dem der längeren beruht. Auch legte er dar, dass die längere Variante, wenn auch mit Sicherheit älter, doch nicht als das unzweifelhafte Original der Königsurkunde des Jahres 1212 anzusehen sei; die Feststellung des Textes der verlorenen Originalurkunde bleibt Aufgabe der Zukunft; hierzu hat der Verfasser die bisher entbehrte textkritische Herausgabe der beiden Urkundenvarianten sowie ihrer Handschriftengruppe besorgt.

A MAGYARORSZÁGI VÁROSHÁLÓZAT
XIV—XV. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY
KÉRDÉSE

A középkori magyarországi városhálózatra gondolva a szakmai köztudatban a XV. század második felének képe tűnik elő. Elsősorban az úgynevezett „hét szabad királyi város” jut az eszünkbe, azaz az a város csoport, amely elérte, hogy maga válassza fellebbviteli bíróságának, a tárnokszéknek bírótársait.¹ Valóban ez a hét, az 1470-es évek végétől Pesttel együtt nyolc tagú helységcsoport az ország legtekintélyesebb városait foglalta magába, hiszen ide tartoztak Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron. Az 1514:3. tc.-ben felsorolt többi várost: Óbudát, Esztergomot, Székesfehérvárt, Lőcsét, Szokolcát, (Kis)-Szebent és Szegedet már egy fokkal kevésbé jelentősebbnek szokták tekinteni, hiszen egyrészt nem voltak tagjai a tárnokszéknek, így csak nemesi bírák elé fellebbezhettek, másrészt, mert hozzájuk tartozott olyan valóban jelentéktelenné vált város, mint Óbuda is. Egy másik város csoport a bányavárosoké, egy további az erdélyi szászoké. Együttvéve tehát csupán 30—40 valódi városból áll a XV—XVI. század fordulójának magyarországi városhálózata, s ezek közé is több olyan település tartozik, amely csak bizonyos jóakarattal nevezhető városnak.²

Nehéz összehasonlítani a középkor végi és sokak által általánosított állapotot a XIII. század végével. Közel egy évszázaddal ezelőtt, 1878-ban, érdemes várostörténészünk, Szalay József 79 helységet ismert, amely az Árpád-korban városjogot élvezett.³ Ezen települések egy része ugyan valójában nem városi, hanem csupán hospes kiváltságot élvezett, ennek ellenére tény, hogy számos korábbi civitas nem szerepel már városaink középkor-végi listáján. Győr is egyike ezeknek, Vasvárral, Körmenddel, Barssal, Sárospatakkal vagy a püspöki székhely Péccsel, Váradal, Váccal és másokkal együtt. Ismeretes, hogy ezek magánföldesúri uralom alá kerültek és lakosaik jogilag jobbágyokká váltak. Különösen sok városi kiváltságot élvező települést adományozott el Zsigmond. Bácskai Vera adatai alapján csak 1388—1399 között 16 város került így magánföldesúr alá⁴ az addig civitas és addig oppidum címet viselő településeket egymástól meg nem különböztetve.

¹ *ifj. Szentpétery Imre*, A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok 68 (1934) 542.

² Magyar Törvénytár. 1000—1526. évi törvénycikkek. Bp., 1899. 708. — *Szűcs Jenő* (Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp., 1955. 19.) csak 25—30 valóságos várost számít.

³ *Szalay József*, Városaink a tizenharmadik században. Bp., 1878. 156—164.

⁴ *Bácskai V.*, Magyar mezővárosok a XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 37.) Bp., 1965. 18. o. 4. j.